расписа

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1973 чыл.
ЯНВАРЬ
23
ВТОРНИК
№ 19 (9095).
Өртээ 2 көп.

„Луноход-2“: 1148 метрни эрткен

Ырак космос харылзаазының төвү. (СЭТА). Январь 19-та Москваның-биле 20 шак турда, совет автоматтыг аппарат «Луноход-2»-биле радио-телевизиң харылзаазын эгелээн.

Программада айыткаңын ёзугаар мурнуу-чөөн талаже угланыышкынныг шимчевишаан, ол хонган черинден 1.050 метр ырааш, ниитизи-биле 1.148 метрни черден башкарылгалыг харылзааның алды шак ажыг үезинде эрткен.

Башкарылга харылзаазының үезинде ооң шимчеп чорууру шынарларын болгаш системаларының ажылдаар аргазын ыяк хынаан.

Черден башкарылганың дузазы-биле Айда автоматтыг аппараттың орукка дүрген, оожум чорууру, таварышкан шаптыктаашкыннарны оюп эртерин операторлар идегелдиг боттандырганнар.

Аппараттың таварып эрткен оруунуң довураанын тургузуу аңгы-аңгы болганын шинчилел хемчээшкиннери көргүскен. Довураа кадыг черлер-биле чергелештир хөмдүр бастынар тайгыр довурактыг черлер база таварышкылаан. Ындыг черлер ылаңгыя кратерлер чоогунда бар болган.

Боду шимчээр аппараттың дузазы-биле Ай кырының ниити хевир-байдалының чуруктарын алган. Чуруктарда Ай кырының кезектери, аппараттың эртип келген изи дыка тодаргай көстүп турар.

Телеметрлиг медээниң көргүзүп турары-биле алырга, луноходтуң системалары шупту чогумчалыг ажылдап турар. Приборлар өрээлчигежинде температура кадар 20 градус, базышкын — 800 миллиметр.

Боду чоруур совет аппарат «Луноход-2» Айны болгаш космос делгемин шинчилээриниң программазын үргүлчүлевишаан.

Чоннуң амыдырал хандырылгазы

Партияның XXIV съездизиниң шиитпирлеринде чоннуң амыдырал деңнелин бедидериниң эргежок чугулазын болгаш амыдырал хандырылга четкизиниң ажылын үндезини-биле экижидерин айыткан. Беш чылдың баштайгы ийи чылында чоннуң материалдыг чаагай чорууш бедидер дээш чугула социал-политиктиг хемчеглерни Коммунистиг партия болгаш Совет чазак ап чоруткан. Амгы үеде ажылчы чоннарның бүгү категорияларының ажыл төлевирин шалың (акша) хевиринче шилчиткен болгаш дыка хөй мергежилдерниң кадрларының ажыл төлевирин өстүрген.

Ажыл-ишчи кижиниң амыдырап-чурттаарынга таарымчалыг байдалды тургузарынга, оон чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаарынга, үе-шагын чөп ажыглаарынга чугула рольду амыдырал хандырылга четкизи ойнаар.

Чоннуң амыдырал хандырылгазының хемчээлин бо беш чылда 2,5 катап улгаттырар, ачы-дуза чедирериниң хемчээлин чылдың-на 20 хуудан ажыр өстүрер деп салдынган сорулга бистиң республикада канчаар боттаныл турарыл? Беш чылдың эрткен ийи чылында ачы-дуза чедирериниң ниити хемчээли 17 хуу өскен, ол дээрге планнаанындан барык ийи катап эвээш болганы ол. Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозу 1971 чылда планныг сорулгаларны чединиишкиниг боттандырган, юбилейлиг эрткен чылын ачы-дуза чедирериниң сайгарылга планын хуусаа бетинде күүседип социалистиг хүлээлгениң чамдык негелделерин ажыр күүсеткен. Ынчалза-даа министерствонуң 17 бүдүрүлгезинден 8 бүдүрүлге чыл планын күүсетпээнинден өзүлдениң темпизи куду болган. Бүдүрүлгелериниң чоңга ачы-дуза көргүзериниң 17 кол хевиринден чүгле 5 хевириниң ачы-дузазының планы бүрүнү-биле күүсеттинген. Идик септээри, даараары, фотография, парикмахерская, чоннуң чагыын ёзугаар чуртталга бажыңнарын тудары, септээри, эт-сеп хөлезиледири болгаш чугай, туүйбу бүдүрери чергелиг амыдыралчы чугула сорулгаларны районнарның Шагаан-Арыгда, Туранда чоннуң амыдырал хандырылга комбинаттары күүсетпээн.

Ол бүгүнүң кол чылдагааны болза бүдүрүлгелерде иштики курлавырларны четче ажыглавайн турары болур. А бүдүрүлге бүрүзүнде иштики курлавырлар хөй дээрзин мурнакчы коллективтерниң үре-түңнелдиг ажылы көргүзүп турар. Чижээ, Ак-Довурактың амыдырал хандырылга комбинадының коллективи ачы-дуза чедирериниң хемчээлиниң планын 108,9 хуу күүседип, мурнундагы чылдан 19,2 хуу өзүлдени чедип алган. Бо комбинат идик-хеп септээриниң, чурук тырттырарының болгаш өске-даа хевирлерниң ачы-дузазын чоңга четчири-биле чедирип турар. Коллективтиң бо чылгы планы база күжениишкиниг. Өске-даа бүдүрүлгелерде дег, бо комбинаттың материал-техниктиг хандырылгазында четпестер хөй. Чижээ, автомашинага артык кезектерни «Сельхозтехника» салбыры бербейн турар, технологияда көрдүнген тускай машина-механизмнер чедишпес.

Ынчалза-даа комбинаттың администрациязы, хөй-нити организациялары ажылдап турар кижилерге сорулгаларны тодаргай тайылбырлап берип турарындан, планны кижи бүрүзүнге хувааганындан оларның ажыл-ижи организастыг болгаш бүдүнгүр болуп турар.

Ачы-дуза чедирериниң хемчээлин улгаттырар төлээде хамыкты мурнай депшилгелиг технологияны, күш-ажылды организастаарының таарымчалыг аргаларын нептередип тургаш, күш-ажылдың бүдүрүмчүлүүн бедидери чугула. Күш-ажылды чамдык районнарның амыдырал хандырылга бүдүрүлгелеринде организастааны багай. Чижээ, Чадаанының амыдырал хандырылга комбинадының чазанылга цегинде чиг-эттиң болгаш материалдарның учёду чок, белен мебельди склад дамчыштыр эвес, цехтен дорт сайгарып, станоктарны долу күжү-биле ажыглавайн турарының фактылары бар.

Бүдүрүлге чорудулгазынга биче механизацияны калбартыры; технологияны сайзырангайжыдып, чаңгыс аайжылары чугула. Чаңгыс аайжыдып доктааткан технологияга техниканы долу ажыглап болур болгаш ынчаарда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедиир. Ынчалза-даа амыдырал хандырылга бүдүрүлгелеринде бо чугула херекче кичээнгей кошкак. Кызылдың амыдырал хандырылга комбинадының идик септээр цегинде аар өртектиг механизмнер ажыл чок аңаа туруп турда, мастерлер септелгени бөдүүн арга-биле, хол-биле кылып турар. Оон уламындан кылган продукцияның шынары куду, орта чоннуң хомудалдары хөй.

Чоннуң амыдырал хандырылга адыры быжыг материал-техниктиг баазалыг адыр. Хоорайда болгаш көдээде ажылчы чоннарның амыдыралчы негелделерин улам долузу-биле хандырар төлээде, бүдүрүлгелериниң четкизин улам калбартыр, хөй чурттакчылыг көдээ суурларга амыдырал хандырылга бажыңнарын, салбырларны болгаш чагыглар хүлээп алыр пунктуларны ажыдар, ыракты одарларда малчыннарга, мал семиртилгезинде кадарчыларга болгаш часкы, күскү кампаниялар үезинде механизаторларга ачы-дузаны комплекстиг бригадалар чедирер херек. Бо ажылды чер-черде партия, совет органнар контрольга алыры чугула.

Чоннуң амыдырал хандырылга, Көдээ ажыл-агый министерстволары, совхозтар каттыжыышкыны көдээ черлерге амыдырал хандырылгазының бажыңнарын ажыдарын, аңаа ажылдаар кадрларны өөредилге-бүдүрүлге комбинадын дамчыштыр белеткээрин бир дем-биле, хамыкты мурнай ажылчы чоннарның эрге-ажыын барымдаалап, шиитпирлээри негеттинип турар. Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Тес-Хем, Эрзин районнарда бо талазы-биле ажыл-агыйжы харылзаалар барык бүгү колхозтарда, совхозтарда тургустунган. А Таңды, Улуг-Хем, Бии-Хем ышкаш улуг ажыл-агыйларлыг, сырый чурттакчылыг районнарның улуг суурларында безин амыдырал хандырылга комбинаттарының салбырлары чок. Баш таартыр, идик-хеп, шак септедир дээн кижилер Таңдының «Тииелге» совхозтан Кызыл кирип үе-шак чидирип турар.

Бажың иштиниң нарын электрохерекселдерин, радиотелеаппаратураны бедик шынар-биле септээр дээш ук ажылды кооперастаары, районнарга салбырларны ажыдары чугула. Ол ышкаш комбинаттарның чаартылгазынче кичээнгейни күштелдирип, чаа техниканы, КЭО планнарын бүдүрүлгеге шиңгээдири — соңгаарлаттынмас сорулга.

Тоску беш чылдың шиитпирлиг бо чылында чоннуң амыдырал хандырылгазының ажылдакчылары бедиткен социалистиг хүлээлгезин күүседип, келир үеде улам үре-түңнелдиг, ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургузар сорулгалыг. Ону боттандырарда ажылдакчыларның харысалгазын бедидип, сорулганы кижи бүгүдезинге тайылбырлаар, цехтер, бригадалар, бүдүрүлгелер аразынга чарышты дээштиг организастаар херек. Бо бүгү ажыл-херекти партия организациялары, бүдүрүлгелерде коммунистер баштаар, башкарар хүлээлгелиг.

1973: ТОСКУ БЕШ ЧЫЛДЫҢ ШИИТПИРЛИГ ЧЫЛЫ

ДОКТААЛ-БИЛЕ ТАНЫШКАШ...

«1973 чылдың улус ажыл-агыйы планын хуусаа бетинде күүседир дээш үлетпүрнүң, тудугнуң болгаш транспорттуң ажылдакчыларының Бүгү-эвилел социалистиг чарыжын калбартыр дугайында» СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның доктаалын таныжар, 1973 чылда социалистиг хүлээлге алыр дээш Чадааның «Сельхозтехника» каттыжыышкынының ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары болгаш албан-хаакчылары МТМ-ниң делгем залынга чыылган. Хуралды коллективте партия эге организациязының секретары эш Вологин ажыткаш, «Сельхозтехника» каттыжыышкынының директору П. Ивановка сөс берген.

Доктаалды номчуп таныштыргаш, Петр Иванович Ивановтуң чугаалааны болза:

— Үлетпүр, тудуг, транспорттуң ажылдакчыларының Бүгү-эвилел социалистиг чарыжын калбартыр дугайында бо доктаал беш чылдың шиитпирлиг чылы—1973 чылда улам күжениишкиниг ажылдаарынче, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидипшаан, эвээш чарыгдалдыг, эки шынарлыг хөй продукцияны бүдүрер сорулганы бистиң мурнувуска салып турар-дыр. ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл болганы-биле холбаштыр совет улуска, ССР Эвилелиниң бүгү националдарының ажылчы чоннарынга СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Кыйгырыынга харыы кылдыр бедиткен социалистиг хүлээлгени алгаш, улам күжениишкиниг ажылдаарын маңаа чутаалажыр апаар-дыр бис.

Мотористер С. Доржукай, К. Содунам, МТМ эргелекчизи А. Тенников олар сөс алгаш, тракторлар, комбайннар, автомашиналар болгаш өске-даа көдээ ажыл-агый машиналарының септелгезиниң эки шынары дээш күш-ажылды организастаарын экижидерин, колхоз, совхозтарны техника кезектери-биле саададылга чокка хандырарын чогумчалыг болдургаш, хөй орулгалыг ажылдаарын демдеглээннер. Бүдүрүлге чорудулгазында четпестер ам-даа бар, ону чайладырын, чарышты дээштиг организастаарын санал бергеннер онзалап чугаалап турганнар.

Коллективтиң ишчилери доктаалды таныжкаш, дараазында социалистиг хүлээлгени алган: продукция сайгарарының чыл планын 101,2 хуу күүседир, пландан ажыр 8,5 муң рубльдиң, оон иштинде септелге мастерскаязы 3,8 муң рубльдиң продукциязын сайгарар. Ийи автомашинаны, беш комбайнны пландан ажыр септээр. Күш-ажылды организастаарын, септелгениң чорудулгазын экижидип тургаш, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 1972 чылдың деңнелинден 8 хуу бедидер. Электроэнергияны, одаар чүүлдү, кывар-чаар материалдарны камныг чарыгдаар, оон 12 муң рубльдиң немелде орулгазын алыр, чыл дургузунда 25 тонна хөмүрдашты, 15 киловатт-шак электроэнергияны, 3 тонна кывар-чаар материалдарны камнап алыр. Техника септелгезиниң, мал ажылын механизастаарының болгаш механизастаар ажылдарның планын күүсеткеш, оон шынарын экижидер. Каттыжыышкынның автотрактор парыгының дерилгелерин септээринге техника ажыглалын шын чорударының болгаш техниктиг ажаалганы чогуур өйүнде чорударының күчели-биле материалдар, артык кезектер, резина чарыгдалын 10 хуу эвээжедир. Үүрмектеп садар бараан саарылгазының планын декабрь 27-де күүседир, саарылга чарыгдалдарын планнаанындан 0,1 хуу кызыргаш, ону 2,5 муң рубльге эвээжедир. Спорт шөлүн май 20-де дерип доозар.

Коллективтиң ажыл-ишчичилери алган хүлээлгелерин чединиишкининг күүседир дээш чаңгыс демниг ажылдап турар.

С. МОНГУШ.

БҮГҮ УЛУСЧУ ЧАРЫШКА

ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл болган оюнга алдар болдурган социалистиг чарышка Кызылдың № 2 бажыңнар эргелелиниң коллективи багай эвес көргүзүглерлиг ажылдааның чоокта чаа боттарының хуралынга түңнеп чугаалашкан. Ооң-биле кады коллективтиң ишчилери беш чылдың шиитпирлиг бо чылында боттарының кылза чогуур ажылдарын тодарадып, чаа социалистиг хүлээлгени алганнар.

Эрткен юбилейлиг чылда капитал септелгениң планын ноябрь 1-де, агар септелгениң ол-ла айның 10-да ажыр күүсеткен, бажыңнар хөлезиниң төлевиринден кирер акшаның планын декабрь 25-те 100,7 хуу күүседип, ниити орулга планын долдур боттандырганнар. Республика найысылалын чаагайжыдар болгаш ногаанчыдар талазы-биле биче эвес ажылдарны организастаан.

«1973 чылдың улус ажыл-агыйы планын хуусаа бетинде күүседир дээш үлетпүрнүң, тудугнуң болгаш транспорттуң ажылдакчыларының Бүгү-эвилел социалистиг чарыжын калбартыр дугайында» СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның доктаалы-биле ол коллективтиң ажылчыннары, албан-хаакчылары, инженер-техниктиг ажылдакчылары таныжкаш, чаа хүлээлгелерниң ап, ону боттандырарынче бар аргаларны мөөңнээринге шиитпирлиин илергейлээн.

Оларның бедиткен социалистиг хүлээлгелеринде 1973 чылда коллективтиң кылыр ажылдарының хемчээлин тодаргай айыткан. Орулга кирер талазы-биле чыл планын 1973 чылдың декабрь 25-те күүседир, «пландан ажыр 1,5 муң рубльдиң орулгазын кирер, капитал септелгени ажылчы чоннарның арыг-силиг, культурлуг чурттаарынга таарымчалыг кылдыр ноябрь 1-де эки шынарлыг доозар. Агар септелге планын ол-ла хуусаада 1,5 муң рубльге ажыр күүседир.

Хоорайның бүдүрүлге коллективтериниң болгаш чурттакчы чоннуң киржилгези-биле 3000 дөс ыяшты, 500 дөс чадаң ыяшты олуртур, 5000 дөс чечекти тарыыр. Планныг чыдырыглерни 1,5 муң рубльге эвээжедир. Механизацияны бар-ла аргалар-биле ажыглап тургаш, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 1,5 хуу бедидер. Күрүнениң чуртталга фондузун хумагалап, чөп ажыглап, эң-не эвээш чарыгдал үндүрүп тургаш, агар болгаш капитал септелгени чоруткаш бо сорулгаларны чединиишкиниг күүседирин № 2 бажыңнар эргелелиниң коллективи хүлээнген.

Т. МААДЫ.

ҮРЕЗИННИҢ ҮНЕЗИ

Улус ажыл-агыйын хөгжүдер талазы-биле тоску беш чыл планын күүседириниң ийиги чылын Бии-Хем районнуң тараажылары чединиишкиниг доосканнар. Ооң ачызында ажыл-агыйлар шуптузу четчир үрезинни урган.

Районнуң ажыл-агыйлары үрезинни арыглаары-биле чергелештир ооң шынарын экижидеринче база кичээнгейни күштелдирип турар. Ленин орденниг «Кызыл тараачын» колхозтуң арыглаан 1070 тонна кызыл-тазы шуптузу бирги класстың болган. Ооң 600 тоннаазы «Скала», артканы «Саратов»-29» деп сорт. Ындыг үрезиннерниң ачызында ол колхоз эрткен чылын бир гектар шөлге онааштыр ортумаа-биле 27,1 центнер дүжүттү ажаап алган. Өске ажыл-агыйларның үрезини колдуунда ийиги класстың болуп турар.

Туранның үрезин хынаар лабораториязы 5736 тонна үрезинни хынаан. Ооң түңнели-биле алырга, 2374 тонна үрезин чажар шынарынга четпээн. «Саян» совхозтуң 650 тонна, «Хадың» колхозтуң 510 тонна үрезининиң үнүүчелиниң куду болганы илереэн. Бо дээрге, үрезинни багай кадагалааның херечизи-дир. Районда 970 тонна үрезинниң шыгының улуг болганы ону бадыткап турар. Ындыг байдал ажыл-агыйларның удуртукчуларын, ында агрономнарны дүвүредир ужурлуг.

Үрезин ажылын экижидери, тараа культураларының бедик дүжүттүг сорттарын нептередири болгаш райончуларны тараажыларның соңгаарлаттынмас херээ, оларның бөгүнгү сорулгазы апарган. Эки үрезин дээрге, тараа бүдүрүлгезин улгаттырарының немелде курлавырлары-дыр. Үрезинниң үнези ол. Күштүг ынчаар мөөңнээриниң, ажылды шын организастаарының ачызында дээрзин уттуп болбас. Ону бии-хемчилерниң кымдан-даа дээре билири чугаажок. Ындыг турбуже, оларның чашса чогуур 5638 тонна үрезининиң 2276 тоннаазының чажар шынарынга четпээни үениң негелдезинге канчап-даа таарышпас.

1973 чылда тараа болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа продуктуларын бүдүрерин көвүдедири дээш тараажыларның Бүгү-эвилел социалистиг чарыжын бии-хемчилер изин-биле деткээннер. Беш чыл планын күүседириниң шиитпирлиг үшкү чылында оларның ол чарышка киришпишаан, илереттинген четпестерни дарый чайладып, 8000 тоннадан эвээш эвес тарааны күрүнеге садар хүлээлгезин күүседир дээш бүгү күжүн, аргадуржулгазын ажыглап, демниг ажылдаарынга идегел болур.

Бистиң корр.

527В дээр хевириниң демир чондурар чартык автоматтыг станок «72 чылдың станоктары» деп делегей делгелгезинге алдын медаль-биле демдеглеткен. Ол — Саратовта демир чондурар аар станоктар кылыр заводтуң коллективиниң кызымаккай күш-ажылы-биле кылдынган бедик шынарның станогун улуу-биле үнелээни ол болган.

Саратовтуң тускай конструктор бюрозу эртемниң болгаш техниканың сөөлгү чединиишкиннеринге дүүштүр ол чартык автоматтыг станокту кылып тургускан. Станок чазыг чок ажылдаар болгаш улуг бүдүрүкчүлүг. Ол завод 1973 чылдың эгезинде ындыг чаа станоктарны хөйү-биле бүдүрүп үндүрүп эгелээн.

ЧУРУКТА: алдын медальдыг станокка —«Ура!»
(СЭТА-ның фотохроникасы).

Мал ажылы — шалыпчы фронт

БРИГАДИР-БИЛЕ КАДЫ

Бригадир, зоотехник, мал эмчизи-биле кады далбыйлаан оруктап, «газиктиг» чоруп олур бис. Хар чамдык черлерде хөртүктели берген, аъттыг кижини уур хире кылын. Кажаалыг көк-сула чаңынга машина тура дүшкен. Ында 37 сараат бар. «Бир ээзиле ортумаа-биле 6 тонна» деп, бригадир Сүмү чугаалады. Ук сарааттар колхозтуң № 4 хойжу бригадазының курлавыры. Бир тейни ажа хонуп кээривиске база-ла сарааттар. Саны — 39. Шупту көк-сула. Сарааттаан олчаан кым-даа хол дегбээн.

— Бистиң бригадада мал чеминиң курлавыры бо чүве. Чүгле 456 тонна көк-сула — дээш, мал чемин арай өкпелээн хевирлиг, бригадир бисче көрдү.

— Курлавырывар хөйдүр. Бүрүн четчир ышкажыл — деп, кол зоотехник Банзай ону оожургадып чорду.

Малчын Чүдекпен Шойжуннуң аалынга келдивис. Ол моон мурнунда мал малдап көрбээн. Бир дугаар малчын болуп, берге шылгалданы эртип турар. Бригадир биле малчынның аразында чугаа эгеледи. Коданда ам-даа 18 тонна көк-сула, 10 тонна сула бар. Хойлар семис, шыырак.

— Мал чемин канчаар чарыгдап тур силер?— деп бригадир малчындан айтырды.

— Төрээн хойлар эртен, кежээ немелде чемге сула чиир. Он шаа шала арган хойларга кежээликтей көк-сула бээр бис. Далбыйлаан шөлге оъттаан хойлар тодуг болгулаар-дыр. Малывыс байдалын эртен, кежээ хынап тур бис. Удавас хой оолдаашкыны түлүктеп эгелээр. Аңаа белеткенип алган бис.

Малчынның чугаазын бригадир кичээнгейлиг дыңнап алгаш, кажаа-хораазын, мал чеминиң байдалын, чаш төлдү камгалап алырынга кылдынган чүүлдерни көөрү-биле кады үнүптү. Ол черле караа-биле көрүп, хынаар чаңчылдыг кижи. Малчынның бөгүнгү байдалының дугайында демдеглелди бригадир тускай дептеринге бижип алды. Мал эмчизинге шинчизер хире аараан хой чок болган, ынчангаш эмчи чамдык аарыглар дугайында тайылбыр берди.

Ол бригадада одар девискээриниң харын далбыйлап турар тракторист Адыя Кара-оолдуң ажылын-даа сонуургадывыс. Далбыйлаан чериниң оът-сигени көстүп чыдар, мал тоттур оъттап албазының кандыг-даа барымдаазы чок. Бригадада шупту 13 кодан бар. Ол кодаңнарның хой оъттаар черлерин Кара-оол чааскаан далбыйлап турар.

Дараазында барган малчыннарывыс Хумбун Аракчаа, Шириндиви Лопсан, Серен Эрес-оол оларның коданында байдал эки. Хумбун Аракчааның хойлары төрүп эгелээн. Чаа төрээн хойларга немелде чемни берип турар. Ооң коданында 12 тонна сиген, 8 тонна көк-сула болгаш 15 тонна комбикорм бар. Ол бо чылын 100 хойдан 100 хураганны, хой бүрүзүнден 2,3 кг дүктү алырын хүлээнген. Ону күүселип шыдаарының бүгү аргалары бар.

Бригадир Сүмү Дамчан бригадада малчын бүрүзүнүң аажы-чаңындан эгелээш, ажылга ээ-харысалгалыынга чедир эки билир. Ол ам 7 чыл бригадирлеп ажылдап келген. Оон удурткан бригадазы сөөлгү үш чылдарда колхозка бирги черни ээлээн. Эрткен чылын бригада 100 хойдан 91 хураганны, хой бүрүзүнден 2,2 кг дүктү кыргып алган.

Бригадада хой төрүп эгелээн. Малдың чаш төлүн камгалап алыр талазы-биле белеткел ажылдары доозулган. Малчын бүрүзү керосин, изиг демир, кидис, аптечкалар-биле хандыртынган. Малчыннарда сакманщиктер четчир. Бригаданың социалистиг хүлээлгези база белен эвес. 100 хой бүрүзүнден 92 хураганны, бир хойдан 2,3 кг дүктү кыргыыр, мал чеминиң белеткелиниң планын ажыр күүседир. Бир курлавыр кыштагны белеткээр.

Бригадир Сүмү-биле бистиң малчыннар кезээн аянчоруувус, ынчаар доозулган. Малчыннар ниитиниң малындан чаңгыс баштыдаа хоратпас дээш, аразында социалистиг чарышты салып алган, эрес-соруктуг ажылдап турар болду.

Н. ДАКАА.
Эрзин район,
«Коммунизмче орук» колхоз.

СЭКП ТК-ның пропаганда бөлүү

СЭКП ТК-ның пропаганда бөлүү Тывада келген. Ооң составында: СЭКП ТК-ның инструктору, экономика эртемнериниң кандидаты Л. В. Краснов (удуртукчузу), ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Шериг төөгүзүнүң институдунуң профессору, төөгү эртемнериниң доктору, полковник П. Ф. Исаков, СЭКП ТК-ның чанында Партияның дээди школазының бот-өөредилгелиг салбырының экономика кафедразының эргелекчизи профессор Н. С. Петров, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Делегейниң ажылчын шимчээшкининиң институдунуң улуг эртем ажылдакчызы, экономика эртемнериниң кандидаты Н. А. Гневышев, Бүгү-эвилелдиң «Билиг» ниитилелиниң лектору Н. Я. Черепанов олар бар.

Олар делегейниң социалистиг системазының хөгжүлдезиниң чугула айтырыглары, амгы үе-чадада национал-хосталгалыг шимчээшкин, СЭКП-ниң амгы үеде экономиктиг политиказының айтырыглары, делегей байдалының дугайында дээп ышкаш темаларлыг делгеренгей лекцияларны найысылалга болгаш районнарга кылыр.

Баштайгы олча

«Мөрен» колхозтуң № 1 хойжу бригадазында төрүүр 2399 хой 7 кодаңнарда хүр кыштап турар. Амдызында 178 хой төрээн. Баштайгы олчалар онча-менди доругуп турар.

Мурнакчы хойжу Чыспынак Чинмит төрээн 100 хоюндан 100 хураганны менди алган. Колхоз баштаар чери малчыннарга дузалжыры-биле 8 сакманщикти кодаңнарже үндүргүлээн. Комсомолчу сакманщик Наталья Аракчаа 100 хураганны онча-менди доруктурар хүлээлгени алган.

Кодаңнарда немелде мал чеми — дус, сула, шишкиндини сөөртүп чедирген. Сугну база доктаамал чедирип турар.

Колхоз баштаар чери, тускай эртемниглер мал ажылынче кичээнгейни күштелдирген.

М. БЕЛЧЭЭ.

«СЭЭҢ ПАРТИЙЖИ БИЛЕДИҢ»

Бай-Тайганың парторганизацияларында

Тээлиниң харылзаа белдириниң коммунистери «Сээң партийжи билединң» деп темалыг хуралды чоокта чаа эрттирген. Ук хуралга белеткел чоруп турар үеде эге организацияның учёдунда турар коммунистерниң учёт карточкаларында бижилгелерни болгаш партия Уставының негелделерин коммунистерниң канчаар күүседип турарын хынаан.

Хуралга «Сээң партийжи билединң» деп илеткелди СЭКП райкомунуң кежигүнү, ВЛКСМ райкомунуң ийиги секретары Эрес-оол Күжүгет кылган. Ол партия билединиң төөгүзүн, бо чугула документиге кижилерниң хамаарылгазын делгеренгей чугаалаан. Эге организацияларның коммунистери партия кежигүнүнүң бедик адын ыдыктыы-биле сагып, өскелерге үлегер-чижээн көргүзүп, СЭКП-ниң кызыл билединң эдилээн кижиден чогум чүнү негеп турарыл дээрзин бедик медерел-биле билип турарын ол айыткан. «Тээли» совхозтуң Найырал салбырында мурнакчы механизатор болгаш идепкейлиг хөй-ниитичи Семен Дамба, Кызыл-Даг салбырында эмчи Тойбухаа Анай, Ленин орденниң эдилекчизи почтачы Салчак Дүү-Дарый болгаш өске-даа хөй-хөй коммунистер ажыл-херекке, хөй-нити амыдыралынга үлегер-чижээн көргүзүп турар. Олар партия организацияларының ажылынга база идепкейлиг киржип, даалгаларны ак сеткилдиг күүседип, хуралдарга саналдарын берип турар.

Партия билединге турасхаткан хуралдар районнуң өске-даа партия организацияларынга болгулаан.

ПАРТБӨЛҮКТЕР

Бай-Тайга районда ниитизи-биле 15 партбөлүк бар. Олардан «Кара-Хөл» колхозтуң Даштыг-Хөлде Хертек Сүрүңге, «Тээли» совхозтуң Хемчик-Бажында ошку бригадазында Иргит Адашка удурткан партия бөлүктери эки ажылдап турар.

Бо партия бөлүктериниң ажылында бир онза чүүл болза, партийжи даалгаларны доктаамал берип, оларның күүселдезин хынап турарында. Ында коммунистерниң бо хүннерде кол кичээнгейи ниитиниң малын хүр-менди кыштажырарынче угланган. Кыштаглаашкынга белеткел дугайын чугаалашкан партия хуралдарынга бүгү кадарчыларның, коммунистерниң харысалгазын бедиткен кыштаглаашкынны, малдың байдалын доктаамал кичээнгейге алган.

Бо ийи партия бөлүктериниң коммунистери беш чылдың шиитпирлиг 1973 чылын бедик көргүзүглери-биле демдеглээринге бүзүрелдиг.

ХҮННҮҢ ТЕМАЗЫН ФОТО-БИЛЕ

Чедер ховузунга кышкы хүн эртенги херелдерин чажа бээри билек тараалаң «Тиилелге» совхозтуң септелге мастерскаязынче бо аныяк кижилер хөглүг-омак базыптар. Мастерскаяның эң харысалгалыг участоктарының бирээзи — тракторнуң шимчээр кезектерин септеп, эдип турар цехке келирлер. Дүүнге чедир кылдынмаан чүүлдерин кижи бүрүзү тус-тузунда барып сегирип алгаш, хөделип кириптер.

Ол дээрге совхозта бо мергежилге үр эвес — үш-ле чыл ажылдап турар болза-даа, ады-сураа билдингир апарган Люндуп Кызыл-оолдуң (1-ГИ ЧУРУКТА) септекчи звенозу-дур. Аныяктардан тургустунган ук звено мастерскаяда техника септелгезиниң темпизин бедидер, ооң септеттинген шынарын экижидер дээш калбарган социалистиг чарыштың бирги одуруунда чоруп турар. Звено удуртукчузу боду өске өөрүнге үлегер-чижээн көргүзүп, хүн нормазын 140—150 хуу чедирип келген.

Звенонуң аныяк механизаторлары эрткен чылдың ноябрь айдан бо хүннерге чедир 21 тракторну септээн болгаш оларның шуптузун специалистер эки шынарлыг деп хүлээп алган.

Валерий Моңгуш (2-ГИ ЧУРУКТА) ук звенода өөрүнден механизатор стажы хөй—8 чыл дургузунда совхозка техника башкарып келген. Бо хүннерде ол база-ла септелгеде мурнакчыларның бирээзи. Улуг-нормазын комсомолчу механизатор хүн бүрү 140 хуудан кудулатпайн келген.

Чедерниң механизаторлары тоску беш чылдың шалыпчы үшкү чылының чаагай дүжүдү дээш демиселин ынчаар эгелеп турар. Часкы хову ажылдары эгелээже чедир совхозтуң механизаторлары техниканы белен кылып алырының бүгү аргалары бар.

Бистиң корр.

В. КОНДРАШОВТУҢ фотолары.

Партдокументилерни солуурунга холбаштыр

БЕДИК НЕГЕЛДЕГЕ ДҮҮШТҮР

Партдокументилерни солуурунга белеткелдерни болгаш партийжи организастыг база кижизидикчи ажылды улам ынай экижидериниң айтырыглары өске бүгү парторганизацияларда ышкаш бистиң партия организациязының база кичээнгейиниң төвүнде турар. Партдокументилерни солуур дугайында СЭКП ТК-ның май (1972 чыл) Пленумунуң докталын күүсетпишаан, партком болгаш эге организацияларның, партбөлүктерниң ажыл-чорудулгазын үениң негелдезинге дүүштүр тургузарын оралдажып, коммунистер бүдүрүлгеге-даа, хөй-ниитиниң амыдыралынга-даа база партияның болгаш күрүнениң сагылга-чурумун шыңгыы сагыырынга-даа үлегер-чижээн көргүскен турарынче кичээнгейни күштелдирген бис.

Бистиң организациявыста 90 ажыг коммунист болгаш СЭКП кежигүнүнге кандидаттар бар. Оларның хөй нуруузу механизаторлар, кадарчылар, саанчылар, чолаачылар.

Коммунистерниң авангардчы ролюн база идепкейин бедидер талазы-биле Хаак фермазында, Элегес ортумак школазында партия эге организациялары элээн шудургу ажылдап турар. Оларда партия хуралдарын Уставта көрдүнген хуусаа ёзугаар ай санында эрттирип, коллективтиң болгаш партийжи амыдыралдың эң чугула айтырыгларын чугаалажып, хүлээп алган шиитпирлерниң күүселдезин дээштиг кылдыр организастап турар. Коммунистер шупту барык даалгалыг, оларның отчёттарын, дыңнадыгларын партия хуралдарынга алыры чаңчыл апарган.

Күш-ажылга болгаш хөй-нииити амыдыралынга үлегер-чижээн көргүзүп турар коммунистер бисте эвээш эвес. Оларга хамыктың мурнунда 40 чыл партстажтыг Чооду Чалбааны болгаш Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Уин-оол Бавун-оолду, Монгуш Токпакумну, Манганак Өюнмааны болгаш оон-даа өскелерни хамаарыштырып болур. Ол ышкаш бисте үстүнде эштер дег үлегер-чижектиг аныяк коммунистер база бар. Чижээ, Ленин орденниң эдилекчизи саанчы Монгуш Токпак-ооловна Чечек эрткен чылын бодунга быжыглаан инек бүрүзүнден 2070 кг сүттү саап алгаш, социалистиг чарыштың тиилекчизи болган. СЭКП кежигүнүнге кандидат Мая Увангуровна Оюн база мурнакчы саанчы болбушаан, хөй-ниитиниң ажылынга идепкейлиг киржип, ол Чал-Кежиг сүт-бараан фермазында агитатор хүлээлгезин багай эвес күүседип турар.

Бистиң организациявыста коммунистерниң хөй нуруузу ажыл-херекке авангардчы ролюн, идепкейин көргүзүп, социалистиг чарышка бедик түңнелдерни чедип ап турар. Ылаңгыя эштер Чашкак Таваа-Херел, Уин-оол Бавун-оол олар чыл бүрү бедиткен хүлээлгени алгаш, сөглээн сөзүн ээлеп, ону ажыл-херек-биле бадыткаары чаңчыл апарган. Мал ажылының ажылдакчыла[illegible]н 1973 чылда Бүгү-эви[illegible] социалистиг чарыжын калбартыр талазы-биле партияның болгаш чазактың докталын таныжкаш, ол коммунистер бо чылын төрүүр чүс хойга онаажтыр 116—125 хураганны, бир баш хойдан-на 3,8 кг дүктү кыргып алырын хүлээнген. Бо дег өске-даа ындыг эки чижектерни көргүзүп болур.

Коммунист бүрүзүнүң моральдыг овур-хевири бедик болурун, күш-ажылга үлегер-чижээн көргүзерин, партияның болгаш күрүнениң сагылга-чурумун, амыдыралдың норма-чижектерин хажык чокка сагыырын партия оларга кол-кол негелделер кылдыр салып турар. Бо айтырыгларның ужур-дузазы ам партдокументилерни солуурунга белеткелдиң үезинде онза улгаткан.

Бистиң организациявыста коммунистер барык шуптузу ленинчи партияның бедик адын алдарлыы-биле бүзүредип турар дээрзин чугаалаар херек. Ооң-биле кады оларның аразында боттарын шын эвес ап чоруур, даандырган ажылынга харысалга чок, ийи-чаңгыс кижилер база бар. Ындыг байдалдыг О. Кадыр-оол, А. Кавин-оол, М. Мункулов ышкаш коммунистер-биле документилер солуурунга белеткел үезинде тускай беседаларны чорутса-даа, олар оон кандыг-даа түңнел кылбааннар. Ынчангаш ам ол коммунистерниң тус-тус отчёттарын партия хуралынга дыңнаарын планнаан.

Партком болгаш партия эге организациялары коммунистер-биле беседалар кылырын доосkan болгаш оларның түңнелдерин парторганизацияларга чугаалажып көрген. Ол беседалар оларга дээштиг салдарны чедирген. Маңаа бир чижектен көрээл. Коммунист эш Паринов партия хуралдарындан озалдаар, кежигүн дадывырын чогуур өйүнде төлевес, партийжи даалганы багай күүседир турган. Ооң-биле сагыш-сеткилдиң ханызындан беседаны кылгаш, машина-трактор мастерскаязында партбөлүктү удуртурун аңаа даасkan.

Беседа соонда эш Паринов ол бүгүнү хандыр медерел билген, мастерскаяда политмассалыг ажылды бедик деңнелге тургускан, ол коллектив эрткен чылдың дөрткү кварталында септелге планын ажыр күүсеткен. Боду Красноярскиниң көдээ ажыл-агый институдунда бот-өөредилге-биле шудургу өөренип турар.

Партдокументилерни солуурунга белеткел-биле кады, совхозтуң партия организациязы коммунистерниң күжениишкинин бүдүрүлгечи сорулгаларны чедиишкинниг күүседиринче угландырарын оралдажып турар. Салбырларга, фермаларга, бригадаларга база цехтерге эргежок чугула организакчы болгаш политиктиг ажылды чорутканының соонда бедиткен социалистиг хүлээлгени алган. Ам бүгү күштү болгаш аргаларны ол хүлээлгени доллур болгаш ажыр күүседиринче угландырган.

Партийжи хүрээлени быжыглаарынче коммунистерниң идепкейин болгаш сагылга-чурумун бедидеринче угланган организас-политиктиг чугула хемчег — партдокументилерни солуурунга организастыг-даа, база техниктиг-даа белеткелдерни улам күштелдирер дээш партком ам-даа улам күжениишкинниг ажылдаар апаар.

Д. МОНГУШ,

«Элегес» совхозта партком секретары.

АГРОНОМ-БИЛЕ ЧУГАА

Бии-Хемде хар кылын, мал-маган одарладырынга арай берге-даа болза, районнуң ишчилери өөрүп турарлар. Чүге дээрге, чазын черге сиңген шык—мал чеминиң болгаш тарааның бедик дүжүдүнүң магадылалы. Ынчалза-даа ол чаагай магадылал тараажыларның сагыш-сеткилин оожургатпайн турар. Кайы-даа ажыл-агыйга кээрге, үрезин арыглаашкыны, техника септелгези, ажылчын план чогаадылгазы — хову ажылдарының белеткели түлүк.

— Эрткен ажыл-агый чылының түңнелдерин, бо чылгы планнарывысты болгаш социалистиг чарыштың негелделерин чаа кылып доостувус. Ам механизаторларның хөй чылда ажылдааны дээш немелде төлевирни санап орарым бо-дур ийин—деп чугаа-биле «Кызыл тараачын» колхозтуң кол агроному Василий Игнатьевич Иконников мени уткуду —Көрүнерем бо. Механизатор кижи 3-тен 5 чыл чедир ажылдаарга, ооң ажылдап алган акшазын 12 хуу өстүрер. 5-тен он чыл чедир ажылдаан механизаторларның ажылының төлевирин 15 хуу, 10-дан 20 чыл четкеннерниин 20 хуу, а 25 чылдан өрүлээрге 25 хуу улгаттырарын төлевилеп тур бис.

Агрономнуң тайылбырын дыңнааш, механизаторларга адаарган ордум. Чүгле үр ажылдап чорааны дээш, шынап-ла, Совет Эвилелинден өске чүү деп чуртта, кандыг күрүнеде ынчаар акша немеп берип турар деп? Чээрби чыл ажылдаан механизатор кижи айда 300 рубль ажылдап алыр болза, оон кырынга 75-ти аңаа-ла немеп бээр-дир. Колхозта ындыг механизаторлар чээрби хире. А хөй чыл ажылдааны дээш колхоз механизаторларга бо чылын 12000 ажыг рубльди төлээр.

— Немелде төлевир мооң-биле кызыгаарлаттынмас — деп, Василий Игнатьевич чугаалап ор—ээлчег нормазын ажыр күүсеткени дээш, планныг онаалданы ажыр күүсеткени дээш, кывар-чаар материалдарны камнап алганы дээш база-ла немей төлээр бис. Ооң кырынга аңаа шаңналдарның кайызын ол дээр!

Колхоз баштаар чериниң тараажыларның амыдыралынче кичээнгей салып турары илдең болду. Эрткен ажыл-агый чылының түңнелинде колхоз Павел Цыбинге коштуг мотоцикл берген, Константин Кочневке чиик машинаны оочур чок садып алыр бижик тывыскан. Дыштанылга бажыңнарынга баар халас путёвкалар, акша шаңналдар база хөй. Тараажының күш-ажылын шак ынчаар үнелеп турардыр. Чүгле Совет Эвилелиниң тургустунганының 50 чылында безин алды тараажы чазактың орден-хавыяаларын алган. Оларның ужуңуң шаңналы — Күш-ажылдың Кызыл Туг ордени.

Ленин орденниг «Кызыл тараачын» колхоз эрткен чылын бир гектар черге онаажтыр 27,1 центнер дүжүт алган болгаш күрүне шыгжамырынга 6281 тонна тараа киирген. Планда көрдүнгенинден 2481 тонна тарааны ажыр сатканы ол. Беш чылдың бо шиитпирлиг чылында 6000 гектар тараа культураларын тарыырынга белеткенип турар. Аңаа четчир үрезин бар. Ооң 1220 тоннназы бо хүннерде арыглаттынган, артканын январь айда доозар. Ылаңгыя 1070 тонна кызыл-тас үрезинин Тураның үрезин хынаар лабораториязынга хынадырга, ол шупту бирги класстыы болганы тараажыларны өөртүп турар. «Скала», «Саратов-29» деп сорттар ол. Суланың «Сизу» дээр сортунуң 150 тонна үрезинни база бирги класстыы болган. Үрезин арыглаар 17 кижи составтыг бригаданың ажылчыннарының деӊ кезии ында он ажыг чыл ажылдап турар. Оларның аразында. Д. Амур, М. Шумокова, Е. Булатова ышкаш мурнакчылар хөй.

—Гранозан-биле үрезин хораннаар улусту өөредип эгеледивис. Олар үнер айда шылгалда эрткеш, ол ажылче кириптерлер — деп, агроном бодунуң ажылын таныштырып ор.— Механизаторлар арай-ла чедишпес. Тарылга эгелээринге чедир өөредип алыр дээш, колхозтуң аныяктарын чыып тур бис. Бо хүннерде өөредилгени маңаа эгелээр бис.

Василий Игнатьевичиниң чугаазындан колхозтуң часкы тарылгага күжениишкинниг белеткенип турары илдең. Тараажыларның ол белеткели эрткен чайын-на эгелээн. Оларның 2650 гектар черни чайын андарганы, күзүн аңдарган 2370 гектар чери, чемишчидилгени сөөртүп алганы болгаш өске-даа ажылдар ону херечилеп турар. Социалистиг хүлээлгелер болгаш оларның негелделери база кылдынган. Тараажылар колхозтуң бо айда болур хуралынга бүгү сорулгаларны чугаалажыр болгаш бедиткен хүлээлгелерни алырлар.

1973 чылда тарааны болгаш чер ажылының өске-даа продуктуларын бүдүрерин көвүдедири дээш чурттуң тараажыларының Бүгү-эвилел социалистиг чарыжынга хей-ъът кирген кызыл-тараачынчылар часкы тарылгага мынчаар белеткенип турарлар.

К. ЧООДУ.

МУРНАКЧЫ САДЫГЖЫ

Баян-Тала сес чыл школазының буфединге кирген кижи ооң иштиниң арыг-силиин, янзы-бүрү аъш-чем аймааның хөйүн эскербейн барбас. Ооң садыгжызы Анай-Хаак Артыкпайовна Куулар башкыларның, ажылчыннарның чагыың ёзугаар янзы-бүрү аъш-чем бараалнарын хүн бүрүде аңаа киирип, коллективке эвилең-ээлдек, дыңнангыр бараан болуп келген.

Школаның башкыларынга, ажылчыннарынга, өөреникчилеринге хүндүткелдиг ол садыгжы эрткен чылын 36 муң рубльдиң орулгазын киирер планын 36 муң 500 рубль кылдыр ажыр күүсеткен.

Буфетке киирген далган, үс, эът болгаш колбаса, булочка болгаш өске-даа кылыгларны чүгле школа коллективи эвес, харын «Октябрь 30 чылы» колхозтуң колхозчулары база садып ап, мурнакчы садыгжыга четтиргенин бо-ла илергейлээрлер.

О. САЙЫН.

ЧЫЛГЫЧЫ СӨЗҮН ЭЭЛЭЭР

Тываның байдалынга чылгы онза чугула. Ону ажаап өстүреринге улуг шүүдел негеттинмес, кажаа-суур хереглеттинмес, чүгле хайгааралын экижидер, одарын шын организастаар — магалыг-ла мал. Чиик бот-үнелиг эът бүдүреринге ол өске малдан ыракта ажыктыг, кадарчылап мунарынга, үүрмек сөөртүлгеге база чугула.

Кижи-ле болган чылгычылап шыдавас дижирилер шын, ол талазы-биле мергежилдиг малчыннарны мактаары чөптүг. «Өөк» совхозтуң аныяк малчыны У. М. Кызыл-оол шериг албанындан халажып келген доораан чылгычылап эгелээн.

Үйнүкпан Монгушовичиниң кададында төрүүр 140 бе бар. Чайгы семиртилгениң шын организастааныдан, күскү, ылаңгыя кышкы одарны билдилиг ажыглап турарындан ооң чылгызы менди болгаш хүр кыштаглап турар.

Нииитиниң малын өстүреринге, ооң продуктулуун улам бедидер талазы-биле Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжынга киржип, У. М. Кызыл-оол бо чылын төрүүр чүс беге онаажтыр 85 кулунну менди доруктурарын хүлээнген. Чылгычы сөзүн ээлеп шыдаар.

М. МААЖЫК.

Кыштаглардан медээлер

Чөөн-Хемчикте Ленин аттыг колхозтуң кышка белеткели мурнуку чылдардан дээре болган, нииитиниң малы амгы үеде менди, хүр кыштаглап турар. Бо хүннерде оолдаашкын түлүктээн. чаш мал чидириг чок алдынып турары өөрүнчүг.

Январь ортанга чедир төрээн 873 хойнуң 880 хураганы шупту менди. Ховалыг Дазар-оол ышкаш чамдык малчыннарның коданнарында ийистээшкин көвүдээн. Колхоз баштаар чери малчыннарже улуг кичээнгей салып турар.

О. АРАКЧАА.

* * *

«Улуг-Хая» совхозтуң Хайракан салбырының хою массалыг оолдап эгелээн. Сөөлгү хүннерге чедир төрээн 545 хойнуң хураганы шупту менди. Донгак Балдаң, Түлүш Дамдын-оол, Кенден Кызыл-оол оларның хураганнары магалыг хүр.

Совхозтуң, ылаңгыя салбырның удуртукчулары малчыннарга дузалаар. сакманщиктер үндүрер. кыштагларже сиген, сула, чарба, өске-даа чемнер чедирер хемчеглерни организастап турар.

О. ТАВАА.

* * *

Бай-Тайгада «Мурнакчы» колхозтуң кайы-даа кыштагларынга баарга, хураган-на, хураган. Аңаалда, хайгааралы эки, күжү семис малдың продуктулуудаа бедик, чаш төлү-даа база боткур болуп турар.

Январь ортанга чедир төрээн 1300 хойнуң 1334 хураганы бүрүн бар, харын ийистээр чоруктуң көвүдеп турары өөрүнчүг. Чижээ, Салчак Оскурнуң 145 хоюнуң хураганы 168 болган.

К. СЕМИС-ООЛ.

* * *

«Сүт-Хөл» совхозтуң Кара-Чыраа салбырының малчыннары юбилейлиг чылда чедиишкиннерин быжыглавышаан, бо чылын улам бедик көргүзүглүг болурунга бүзүрелдиг. Салбырның кайы-даа кыштагларынга баарга мал күскү хевээр, ооң чаш төлү менди алдынып турар.

Бо чылын төрүүр хой нииитизи-биле 3900 хире, а оолдаашкын эгелээниниң баштайгы неделязында 850 ажыг хой төрээн. Өлеңниң кыштагларында 322, а Кызыл-Тайганыында 538 хураган эки доругуп турар.

О. ДОРЖУ.

ХҮЛЭЭЛГЕЛЕР КҮҮСЕТТИНЕР

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың ажылчыннар хандырылгазының килдизиниң ажылчыннарының хуралы болуп эрткен. Аңаа юбилейлиг чылдың түңнелин үндүргеш, чаа чылдың социалистиг хүлээлгелерин алган.

Тоску беш чылдың шиитпирлиг үшкү чылында бараан саарарының планын декабрь 29-та күүсеткеш, пландан ажыр 55 муң рубльдиң бараанын садарын хүлээлгеде айыткан. Оон ыңай аъш-чем бараанындан аңгыда боттарының бүдүрүп турары кондитер кылыгларын 390 муң рубльге садар. Ол ышкаш 1973 чылдың бирги кварталында 10 кижи ажылдаар бот-хандырылгалыг магазинни ажыглалга киирери көрдүнген. Ногаа садыглаар тускай магазинни ажыдар. «Юность» магазинге пөс-таавы аймаандан хепти бышкаш садар салбыр ажылдаар. Шак ындыг немелде салбырларны ийиги кварталда «Саяннар сыннары», «Челээш», «Алаш» магазиннерге немей ажыдар.

Ада-чурттуң Улуг дайынының болгаш күш-ажылдың инвалидтеринге чартык фабрикат-продуктуларны бажыңнарынга чедирип садыглаарын организастаар.

Хөй-нииитиниң аъш-чем бүдүрүлгелери — столоваялар, буфеттер шугуму-биле 45 муң комплекс дүштеки чемнерни садыглаары көрдүнген. Янзы-бүрү чемнер делгелгелерин, ярмаркаларны, үнүүшкүннүг аъш-чем садыглаашкынын организастаң чорудар. Беш чылдың шиитпирлиг үшкү чылында 452 тонна ногаа аймаан, 450 тонна картофельди, 235 тонна фруктуларны белеткеп, садыглаар. Күш-ажылдың бүдүрүмчүлүү дыка бедиир. Садыг ажылдакчылары күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн планда көрдүнгенинден 5 хуу. нииитиниң чемненилге черлериниң ажылдакчылары 4 хуу бедидер.

Ол ышкаш камналга талазы-биле дыка хөй хемчеглер социалистиг хүлээлгеде айыттынган. Бо чылдың ийиги кварталында нииитиниң чемненилге черлериниң ажылын бот-орулга-чарылгаже шилчидер, а үшкү кварталда 2500 дөрбелчин метр шөлдүг холушкак бараалнар складын ажыглаалга киирер. Бүдүрүлгелерниң чарылгалыг ажылдаарын эвээжедип тургаш, пландан ажыр 6 муң рубльдиң орулгазын алырын хүлээлгеде бижээн.

Социалистиг хүлээлгеде кадрларның билиин, мергежилин бедидери база көрдүнген. Чижээлээрге, 240 кижини өөредилгеже хаара тудар, 20 ажылдакчының мергежилин бедидер болгаш оон-даа өске. Хоорай чаагайжыдылгазының талазы-биле хемчеглер хүлээлгеде база кирген. Хамаарышкан девискээрлерге 500 ыяштарны болгаш чечектерни, чадаң үнүштерни тарыыры көрдүнген.

Ак-Довурак хоорайның ажылчыннар хандырылгазының килдизи Ульяновск хоорайның цемент заводунуң ажылчыннар хандырылгазының килдизиниң коллективин социалистиг чарышка кыйгырган.

Хүлээлгелерни күүседириниң бүгү арга, курлавырлары бар. Ону ак-довуракчылар амыдыралга чедиишкинниг боттандырып эгелээн.

Е. ДАРТАН-ООЛ.

ҮРЕЗИН БЕЛЕТКЕЛИНДЕ ЧЕТПЕСТЕРНИ ЧАЙЛАДЫР

Тоску беш чылдың шиитпирлиг үшкү чылында көдээ ажыл-агый культураларының бедик дүжүдүн чедип алырынга үрезин белеткели улуг ужур-дузалыг. Чер ажылының продукциязын көвүдедир дээш демиселдиң бо хүннерде ол чугула сорулгазын боттандырып, сорттуг үрезин-биле боттарын хандырарынче Чөөн-Хемчик районда чамдык ажыл-агыйларның удуртукчулары, агрономнары кичээнгей салып турар. Колхозтар болгаш совхозтар часкы тарылгага хереглээр 5944 тонна тараа болгаш мал чеми культураларның үрезинин белеткээр ужурлуг. Оон 55 хуузу азы 3265 тоннаны арыглаан болгаш чажар шынарынга чедирген. «Сүт-Хөл» совхоз (агроному В. Оюн) тараа культураларының үрезин белеткелин 110 хуу күүседип, шынарын экижиткен. «Алдан-Маадыр» совхоз (агроному С. Сагды) үрезин арыглаашкынын доозуп турар. Ол ышкаш «Искра», Ленин аттыг колхозтарның баштаар черлери үрезин белеткелинче күштү мооңнен турарындан чазын хереглээр тараа үрезининиң 70—80 хуузун арыглаан.

Тарааның нииити чыылдазын көвүдедир дээш демиселге сорттуг үрезин-биле ажыл-агыйлар боттарын хандыртылары чугула чүүл болур. Боттарын райончуткан бирги класстың сорттуг үрезини-биле хандырарынга «Сүт-Хөл», «Алдан-Маадыр», «Большевик», «Чыраа-Бажы» совхозтар сагыш салып турар. Кызыл-тастың «Мильтурм — 553» сортунуң үрезинин «Сүт-Хөл» биле «Алдан-Маадыр» 175—178 тоннаны, «Саратовская-29» сортуун «Большевик» 75 тоннаны, арбайның «Комбайнерин» «Чыраа-Бажы» 185 тоннаны, «Большевик» 77 тоннаны уруп алганнар. 1972 чылда тарып өстүрген люцернызындан «Алдан-Маадыр» совхоз эки дүжүт алгаш, часкы чажылдага ийи тоннаны белеткээн.

Часкы тарылгага үрезин белеткели районнуң ажыл-агыйларында бир дески эвес. «Октябрь 30 чылы» колхозта үрезин арыглаашкыны эң шүшпең чоруп турар. Колхоз баштаар чери (даргазы эш М. Мирчин, кол агроному М. Дукур) тараа чыылдазын көвүдедирин хандырарда ол чугула айтырыгже — үрезин ажылының шынарынче кошкак кичээнгей салып турар. Бо чылгы тарылгага хереглээр 514 тонна үрезининиң чүгле 21 хуузун арыглап алган. Ак-Шатта болгаш төп шаңза үрезин арыглап турар звеноларның күш-ажылын багай организастан турарындан бо ажыл ында хожудаашкынныг болуп турар. Ам-даа 400 ажыг тонна үрезинни арыглаары негеттинип турар. Ол ышкаш «Тыва», СЭКП-нин XXII съездизи аттыг совхозтарда үрезин арыглаашкынының байдалы ол колхозтан дээредевес. «Тыва» совхозтуң шаңында 320 тонна арбай, 150 тонна сула, 20 тонна чаңге-тараа үрезини арыглаттынмаан, боктуг хевээр чытпышаан. СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхоз часкы тарылгага 1027 тонна үрезинни хереглээр. Ооң 443 тоннназы арыглаттынган. Ам-даа 290 тонна кызылтасты, 230 тонна арбайны, 50 тонна суланы, 11 тонна чиңге-тарааны арыглаары, чажар шынарынга чедирери негеттинип турар. Бо ажыл-агыйларның кол агрономнары Н. Сарыглар, Ю. Барданов үрезин белеткелин дүргедедиринче сагыш салбайн, «часкы тарылга эгелээринге чедир үе четчир» дээр хөөн-биле олуруп турар.

Көдээ ажыл-агый культураларының дүжүткүр чоруун чедип алырынга шынарлыг үрезинни белеткээри, оон арыглаашкынын дүргедедири чугула дээрзи билдингир. Ону барымдаалаан, партия райкому-биле райкүүском январь эгезинде районнуң көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының актив хуралын эрттирип, часкы тарылгага белеткелдиң чорудулгазын чугаалашкаш, үрезин белеткелин дүргедедирин чугулалап айыткан. Ындыг турбуже чамдык колхозтарның, совхозтарның удуртукчулары, агрономнары оон ам-даа боттуг түңнел үндүрбейн турары четпес. Райкүүскомнуң көдээ ажыл-агый эргелели үрезин белеткелиниң темпизин шапкынчыдар хемчеглерни ап турза-даа, ол дээштиг болбайн келген.

Колхозтарда болгаш совхозтарда 184 тонна картофель үрезини урдунган. Картофельдиң бар үрезининге немей 357 тоннаны четчелээри негеттинип турар. «Октябрь 30 чылы», Ленин аттыг колхозтар, «Тыва», «Алдан-Маадыр» совхозтар болгаш өске-даа ажыл-агыйларга хөй хемчээлдиг үрезин херек болуп турар. Бар картофель үрезинин ылгап сорттаарын кылбаан.

Тараа болгаш мал чеми культураларның үрезинин белеткээрин чедиишкинниг чорудар дээш райкүүскомнуң көдээ ажыл-агый эргелели, ажыл-агыйларның удуртукчулары, агрономнары шиитпирлиг хемчегни алыры негеттинип турар.

М. СЕВЕН.

«Шынның» почтазы.

КИЧЭЭНГЕЙ ЧОК ЭРТИП БОЛБАС

Алдарлыг юбилей — ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылын ажыл-ишке, амыдырал-чурталгага бүгү талазы-биле чедиишкиннерлиг уткуур, тоску беш чылдың ийиги чылының планныг сорулгаларын хуусаазында күүседир дээш, Тываның ажылчы чону бистиң делгем чуртувуста калбарган бүгү улустуң шимчээшкининге идепкейлиг киржип, шудургу ажылдаан. Республиканың булуң бүрүзүнде парлалганың чүс-чүс бижикчилери чоннуң ындыг бедик көдүрлүүшкүнү-биле деңге базып, оларның шудургу ажыл-ижинин, амыдырал-чурталгазында чедиишкиннеринин, азы ажылдаар, чурттаарынга шаптыктыг ийи-чаңгыс четпестерге таарзынмайн турар дугайын илереткен чагааларын редакцияже он-ону-биле чорудуп келгеннер.

Ынчангаш эрткен чылдың почтазы-биле «Шын» солуннуң редакциязынга чер-черде көдээ болгаш ажылчын корреспондентилер 6200 ажыг чагааны бижээннер. Бо дээрге 1971 чылдың деңнелинге бодаарга, оон 300 чагаа хөй болган. Юбилейлиг чылдың почтазы-биле келген ол чагааларның 4181-ри солунга парлаттынга. Ол-ла чылда база бир өөрүнчүг чүве бисче үргүлчү бижип турар ажылчын болгаш көдээ бижикчилерге 200 ажыг чаа авторларның немешкени болур.

Редакцияның адрезинге кээп турар чагааларның аразында четпестерни илереткен ийи-чаңгыс шүгүмчүлелдерниң барын сагындырган болгай бис.

Ылаңгыя 1972 чылдың эгезинден төнчүзүнге чедир солуннуң арыннарынга нийтизи-биле 144 шүгүмчүлелдиг чүүлдер парлаттынган. Чер-черде хамаарышкан партия, совет, хөй-нийти организациялары оларның салым-чолун шиитпирлеп, хемчег алзын дээш 80 ажыг чагааны истелгеже чоруткан турган. Парлаттынган болгаш парлаттынмаан ол чагааларның иштинден хемчег ап, четпестерни чайлатканын дыңнаткан 102 харыы редакцияга келген. Парлаттынган болгаш парлаттынмаан шүгүмчүлелдиг чагааларның саны 220 ажып турда, редакцияга келген харыының саны ооң чартыы безин четпээн.

Республиканың өске черлеринге бодаарга эрткен чылын Кызыл хоорайда үлетпүр бүдүрүлге, албан организация черлериниң болгаш Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик районнарның адрестеринче четпестерни чайладырын негээн бижиктер редакциядан хөй баргылаан. Хоорайның албан организация черлериниң хөй кезии солуннуң үнүнге дыңнангыр, өйшаанда харыыларны берип келгени черле эки. Ынчалза-даа үстүнде адаанывыс районнар редакциядан барган медээлерниң хөй нуруузун херекке албайн, чогуур үезинде боттуг харыыларны бербейн келгени дыка четпес. Совет парлалганың материалдарының дээштиг чоруун күштелдирер дугайында СЭКП ТК-ның 1962 чылдың сентябрь 18-те доктаалын ол районнарда партия организациялары кошкак боттандырып турарын маңаа айтыр херек.

Мурнакчы дуржулганы нептередир, амыдыралга шаптыктыг ийи-чаңгыс четпестерни дарый чайладыр дээш бистиң муң-муң номчукчуларывыс солуннар редакцияларынга сүмелеп, шүгүмчүлеп, дыңнадып, чагааларны бижип турарлар. Солуннуң медээзи дээрге чоннуң үнү-дүр. Эрткен чылда ышкаш ындыг янзылыг редакцияның медээ-дыңнадыынга харыы бербес, «аарыгзаан» чорукту бо чылын катаптавас херек.

Беш чылдың салым-чолун шиитпирлээр үшкү чылдың баштайгы айының ийиги декадазы төнүп турда, республиканың булуң бүрүзүнден «Шын» солун редакциязынга 300 ажыг чагаа келген. Оларның чамдыызы чыл эгезинден бээр чырыкче үнген солуннарның арыннарынга парлаттынган. Эрткен 20 ажыг хонукта редакцияга келген ол чагааларның хөй кезии чер-черде күш-ажылчы коллективтерниң 1973 чылдың планнарын болгаш хүлээлгелерин тус-туста хүлээп ап турарынче угландыр бижиттинген. Салдынган сорулганы, алган хүлээлгени күүседир дээш республиканың үлетпүр бүдүрүлгелериниң, көдээ ажыл-агыйының ажыл-ишчилери шудургу ишче көдүрлүүшкүннүг кирген.

Ынчангаш номчукчуларның бир кол сорулгазы болза, ап турары ол хүлээлгелерин ажылчы чоннуң күүседир дээш баш удур кылып турар хемчеглерин база ажыглаттынмайн турар иштики курлавырларны илередип, солуннар редакцияларынче хүн бүрүнүң почтазы-биле үргүлчү чорудуп, харылзажыры болур. Чоокта чаа СЭКП ТК, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели, ВЦСПС болгаш ВЛКСМ ТК 1973 чылдың улус ажыл-агый планын хуусаа бетинде күүседир дээш үлетпүрнүң, тудугнуң ажылдакчыларының Бүгү-эвилел социалистиг чарыжын калбартыр дугайында доктаал хүлээп алган. Ол доктаалды амыдыралга боттандырар дээш республиканың булуң бүрүзүнде социалистиг чарыш калбарган. Чарыштың дээштиг чоруун чедип алыр дээш чер-черде партия, профэвилел организациялары массалыг ажылдарны чорудуп, чонну кажангызындан-даа артык сырый эвилелдеп турар.

1972—1973 чылдарның кышкы үезинде мал ажылының продуктуларын бүдүрерин болгаш белеткээрин көвүдедири дээш, а ол ышкаш 1973 чылда тараа болгаш чер ажылының өске-даа продуктуларын бүдүрерин болгаш белеткээрин көвүдедири дээш Бүгү-эвилел социалистиг чарыжын калбартыр дугайында СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң доктаалдарынга холбаштыр ажылдың чер-черде чоруп турарын солуннарга калбаа-биле чырыдары — ажылчын болгаш көдээ корреспондентилерниң чугула сорулгазы болур.

Тоску беш чылдың шиитпирлиг чылы 1973 чылда ажылчы чоннарның социалистиг чарыжының чоруп турарын парлалгага чырыдар чорук бистиң республиканың ажылчы чоннарының бедиткен хүлээлгелерни күүседиринге улуг идиг болур апаар.

БАЛДЫ-БИЛЕ ӨҢНҮКТЕШКЕН

Январьның соок хүннеринин бирээзинде, чорук аайыбиле районнуң Хүндүлел самбыразының мурнунга доктаай бердим. Оон районнуң шалыңчыларын көрүп, сонуургап турдум. Ында башкы, малчын, бызаңчы, чолаачы, саанчы, садыгжы дээш кымнарны чок дээр.

Оларның аразында Кызыл-Мажалыкта септелге-тудуг участогунуң сураглыг шевери, таныырым Сарыглар Ламажыкович Матпыржыктың чуруу менче көрүп органзыг болду.

Мурнакчының бодунга ужуражыр дээш, бажыңынга чеде бердим. Хаяда хоолар. Бажыңның янзы-бүрү көрүштүг эдилелдери. Мактал болгаш Хүндүлел бижиктерниң кайызын ол дээр:

— Оо чүгле чамдыктарыдыр. шуптузун азыптар болза, бо бичии бажыңның ханазынга кайыын сыңар ол, оол — дээш, Сарыглар Ламажыкович каттыра-дыр.

«Балды-биле чудук чоңгаш,
Майыым какпас апарган
мен.
Маска-биле кадаг каккаш,
Майыштырбас апарган мен»

— деп, бичии чаштарның ырлажып турары дег, эш Сарыглар 12 харлыындан эгелеп чидиг балды, маска-биле өңнүктешкен. 41 чыл иштинде олла ажылындан салдынмаан. Ам сураглыг шевер апарган, күш-ажылы-биле чонунга чоргаар, улузунга хүндүткелдиглерниң бирээзи болган.

Дөртен бир чыл! Бо дээрге эвээш эвес хуусаа. Ынча чыл иштинде чаңгыс ажылга мергежип, чаанырга ыяштың эки-багы хамаан чок, ооң назы-харын-даа санап, «үнүн», аянын, «аажы-чаңын» билир апаары чугаажок.

Сарыглар Ламажыковичиниң эрткен оруундан каш сөс. 1932 чылда Кегээн-Булакка (Чадаананың) үлегерлиг кажаа тутчуп, чудукту чонуп, баштайгы кертигни кылган. 1934 чылда Кара-Дашка (Амгы Ак-Довуракка) Саша дээр орус эш 5 кижини чазанылга сургуулунга өөреткени аңаа улуг школа болган деп, Сарыглар сактып чугаалап олурду.

Оон бээр-ле тудуг десятниги апарган, Шекпээрниң, Алаш МЧАЭ-иниң (Дөң-Терезин) суурларының таваан салып, баштайгы бөдүүн бажыңнарны тутканнарның бирээзи ол болган.

Шекпээр школазы, Дөң-Терезинде школа, магазин бажыңнары болгаш Кызыл-Мажалыкта интернатты ол тудушкан. «Дөң-Терезин» совхозтуң бүгү тудугларын ол кылышкан, аңаа бодунуң организакчы чоруун көргүскен. Бо аразында ооң өөреткени бызаңчыларны өнчалаары берге, районга тудуг ажылы чаа-ла хөгжүп турар үеде чаңгыс-ла мергежилдиг, нарын чүүл чазаар кижи ол турган. Бүгү тудугнуң соңга, кастак, хаалгазы, хээ-угулаазы, ооң херээ турган. Оон аңгыда янзы-бүрү чагыглар, айбылар, база-ла кончуг арбын болгулаар.

Амгы хүннерде Сарыгларның бригадазында 6 кижи ооң өөреникчилери. Ай, квартал планнарын 150—201 хуу күүседип турар бо шеверлерниң найыралдыг коллективи ук организацияның мурнакчылары ол. Алдының аразында ашак бөдү, оолдары Козлов, Ким-оол Сарыгларлар болгаш комсомолчу Семен Сарыглар бар.

— Сарыгларның 10 ажытөлү шупту өзүп, өөренип, аас-кежиктиг чурттап, янзы-бүрү мергежилдерде ажылдап чоруурлар. Ам маңаа ийи-ле кижиден немей адап каалы: эң хеймери Света Сарыглар 7 класста эки өөредилгелиг өөреникчи, а Сарыглар Чизей-оол Новосибирскиниң тудуг институдунда. Ол ам доозарының курузунда, 10 кижиниң төөгүзүн бүрүткевейн доозуп каалы. Олар шупту өөрүшкүмаңнайлыглар.

А. ДОПЧАА.

Чагаалар парлаттынмаза-даа

ХЕМЧЕГЛЕРНИ АП ЭГЕЛЭЭН

«Мөген-Бүрен» колхозтуң төвү Кызыл-Хая суурнуң аъш-чем магазининге, эмнелгеге, уруглар албан черлеринге курагаг сүт келбейн турарының дугайын көдээ бижикчи редакцияга бижээн.

Аңаа хамаарыштыр **Мөңгүн-Тайга районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы С. Очурнуң** редакцияга дыңнатканы:

Чагаада бижиттинген факт шын: «Мөген-Бүрен» колхозче курагаг сүт болгаш өске-даа эргежок чугула барааннарны чедирер талазы-биле чамдык хемчеглерни райпо баштаар чери ап эгелээн. Ам «Мөген-Бүрен» колхозтуң хөй-нийти чемненилге чери, уруглар албан чери, эмнелге сүт-биле хандыртынган. Моон соңгаар чонну чугула хереглелдиг барааннары-биле үзүк-[illegible] хандырар дугайын райпо баштаар чериниң даргазы эш Бакчап хүлээнген.

Бай-Тайга районнуң «Мурнакчы» колхозта малчыннарны ээлчеглиг кадатче кирерин кошкак организастап турарының дугайында чагаа «Шын» солунга келген.

Ол чүүлге хамаарыштыр **СЭКП Бай-Тайга райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизинден** редакцияга дыңнатканы:

Ээлчеглиг кадатче кирери-биле малчыннар чурттаар бажыңнарны колхоз төвүнде тудуп каан, херек кырында ында малчыннар чурттавайн турар. Ооң чылдагааны — организас-массалыг ажылдың четпезинде, мал кажаалары, транспорт болгаш ажыл төлевиринин талазы-биле айтырыгларны чедир шиитпирлевейн турарында.

Колхоз баштаар чери, партком бар аргаларны ажыглап тургаш, малчыннарны ээлчеглиг кадатче шилчидер талазы-биле хемчеглерни ап чорудуп турар.

Даштыкыда

ЕВРОПАГА БЫЖЫГ ТАЙБЫҢ ДЭЭШ

Айыыл чок чорук болгаш кады ажылдажылга айтырыгларының талазы-биле ниити-европа чөвүлел хуралын белеткээриниң хөй талалыг сүмележилге консультациязы Хельсинкиде чоокта чаа катап эгелээни билдингир. Фин найысылалга 34 чурттуң төлээлекчилериниң мооң мурнунда-даа кылып келген ажыл-чорудулгазы ындыг чөвүлел хуралды херек кырында белеткээринге элээн бурунгаар базымнарны кылганын даштыкы солуннарның даштыкы политика талазы-биле хайгаараакчылары демдеглеп турар.

Чижээ, Барыын Германияның «Ди тат» солунунуң бижээни болза: «Европада политиктиг байдал шынар талазы-биле экижиишкиниг бооп турар». Ынчаарга англи «Таймстың» херечилеп турары-биле алырга, хөй талалыг консультацияның киржикчилериниң колдуу-ла тургустунган байдалды барымдаалааш, ниити-европа чөвүлел хуралын бо чылдың июнь айда-ла эгелезе чогуур деп санап турар.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң кежигүнү Л. И. Брежневтиң Франция Республиканың президентизи Ж. Помпиду-биле чоокта чаа Засловльге болган беседазы чөвүлел хуралга белеткелди шалыпкын доозарынга таарымчалыг байдалды тургузарынга идиглиг болганын дыка хөй солуннар, ооң иштинде Францияның «Монд», Польшаның «Трибуна люду», Италияның «Стампа» болгаш өске-даа чурттарның солуннары онзалап демдеглээн.

Амгы үеде Хельсинкиде консультацияда аңгы-аңгы чурттарның киирген саналдарын чугаалажып көрүп турар. Оларның аразында — чөвүлел хуралдың хүн айтырыының дугайында Совет Эвилелиниң, ооң ажылын канчаар организастаар дугайында — Польшаның, ниити-европа чөвүлел хуралының киржикчилериниң составының дугайында — Венгрияның саналдарын көрүп турар. Ол ышкаш өске-даа чурттарның киирген саналдарын база көрүп турар.

(СЭТА).

Чииженң чорукка удур

САНТЬЯГО. (СЭТА). Чилиниң иштики херектер министри генерал К. Пратс үүрмектеп садар бараан өртектерин контрольдаарын карабинерлер корпузунга дагзып турар дужаалды чоокта чаа үндүрген. Карабинерлер ылаңгыя аъш-чем продуктуларының болгаш бирги черлениң хереглел чүүлдериниң тускай доктааткан өртектерин канчаар барымдаалаарын хайгаараар хүлээлгелиг.

Ындыг хемчегни чииженң чорукка удур демисежири-биле алган.

Амилкар Кабралды араатанзыг өлүргени

ДАКАР. (СЭТА). Гвинеяның болгаш Ногаан-Шенек ортулуктарының хамаарышпас чоруунуң африкан партиязының Чиңгине секретары Амилкар Кабралды эрткен субботада орай кежээ Конакриде ооң бажыңының чанынга араатанзыг ёзу-биле өлүрген. Ол дугайын Гвиней Республиканың президентизи Секу Туре Конакриниң радиозун дамчыштыр дыңнаткан. Араатанзыг өлүрүкчү үлгедиишкинни португал колониализмниң чалчалары кылганын ол медеглээн. Өлүрүкчү халдакчыларның дөрт киржикчилерин тудуп хоругдаан.

Ханойнуң кооператорлары

ХАНОЙ. (СЭТА). Ханойнуң мырыңай чоогунда Донгань округтуң көдээ ажыл-агый кооперативтери америк ужар чүүлдүң халдаашкыннарының түңнелинде болдунган каража-когаралдарны катап тургузарының улуг ажылдарын кылып чорудуп турар. Суггарылга системаларын катап тургузары эң кол ажылдарның бирээзи болур. Ол кооперативтерниң ажыл-ишчилери январь он ийиге чедир рис шөлдерин суггарарынга эргежок чугула дыка хөй суг бугаларын септээн болгаш немештир казып үндүрген. Казып, кылган довурактың ниити хемчээли 59.220 кубометр болган.

Америк ужар чүүлдүң халдаашкыннарындан Донгань округтуң чурттакчылыг черлери болгаш көдээ ажыл-агый шөлдери дыка үрелген-даа болза, ол районнуң ажыл-ишчилери рис тарыырынга 543 гектар черни белеткеп четтигипкен.

Эрги сан-биле чаа чыл шагаазын уткуурда найысылалдың чурттакчыларын эргежок чугула бүгү аъш-чем аймаа-биле хандырарын Ханой чоокавызының көдээ ажыл-агый кооперативтери хүлээнген.

ПРЕЗИДЕНТИДЕН НЕГЕЛДЕ

ПАРИЖ. (СЭТА). Дайынның бүгү үлгедиишкиннерин соксадырып, дайын чорудулгаларын соксадыр болгаш Вьетнамга тайбыңны катап тургузар дугайында дугуржулгага дораан ат салырын Францияның Индий-Кыдатка тайбың дээш кады демисежип турары 52 организациялары АКШ-тың президентизинче чоруткан телеграммазында негээп.

Бо чурукту Герман Демократтыг Республиканың Боксбергте бус-биле ажылдаар эң улуг электри станциязынга тырттырган. Чоокта чаа аңаа бирги ээлчегниң агрегаттарын хуусаазындан ийи ай бурунгаар ажылдадып киирген.

Совет Эвилелинден болгаш өске-даа социалистиг чурттардан барган өңнүктер станцияны тударынга дузалап турар. Аңаа тургузар дериг-херекселдерни чүс ажыг совет бүдүрүлге черлери чорудуп берип турар.

АДН—СЭТА-ның фотозу.

Кипрде байдал

Кара сагыштыг үлгедиишкиннери-биле шагда-ла билдингир апарган генерал Гривастың талалакчылары — реаксылыг идегеттер Кипрде сөөлгү үеде элээн хөделип турар апарганнар. Генерал Гривас дээрзиниң «энозис» дээш, тодаргайлаарга, Кипрни Грецияга каттыштырары дээш оралдажып турары база билдингир. Олар кипр парламентиниң турар бажыңынче халдаашкын кылып, элээн каш өске-даа үлгедиишкиннерни кылгылааннар. Февраль 18-те Кипрге болур парламент соңгулдазынга, а ол ышкаш ийи таланың төлээлекчилериниң чоокта чаа катап чугаалажып эгелээнинге холбаштыр реаксылыг идегеттерниң хөделип турарын кипр солуннар айтып турар. Грек болгаш турк талаларның чугаалажышкыннары амгы үеде шиитпирлиг үе-чадаже шилчээн болгай.

Кипрде канчап черле дүшкүүрлүг байдал тургустуна бергенил? Реакцияның эчис сорулгазы чогум чүл?

Ол ортулукка сандараашкынныг байдалдың тургустунарын хамыктың мурнунда НАТО-нуң империалистиг бөлүктери күзеп турар. Чогум-на олар Кипрни Чер ортузунуң далайынга болгаш Чоокку Чөөн чүкке боттарының доктаамал шериг-стратегтиг турлаа кылып алырын оралдажып турар. Ол дугайын ук ортулукта шагда-ла барып турумчуй берген чүгле англи шериглер эвес, харын-даа океан ол чарыының дайынзырактары база дыка күзеп турар. «АКШ болза ол ортулуктуң девискээринге шериг-агаар күштериниң турлаан доктаамал тудуп тургузар аргалыг болур кылдыр кипр айтырыын таарыштыр шиитпирлээрин күзеп турар-дыр» — деп, Никозияның «Алитиа» солуну чоокта чаа бижээн. Чогум-на ол сорулганы чедип алыры-биле НАТО-нуң бөлүктери ук чурттуң реаксылыг идегеттери-биле кады гректер биле турктарның аразынга боо-чепсектиг месилдежиишкиннерни 1963 чылда өөскүдүп үндүргеннер болгай. Олар ындыг арга-биле президент Макариосту дүжүрер, чуртту ийи башкаландырар болгаш тускай догуннаашкынныг Кипр күрүнезин узуткаар деп турганнар.

Ынчан оларның ындыг кордалы бүтпейн барган, ийи улус аразынга харылзааларны отталандырар дугайында чугаалажышкыннар эгелээн турдала, империалистиг бөлүглежиишкиннер бо эрткен чылдар дургузунда Гривастың талалакчыларын болгаш хоралыг хүрээ-хииттиң туруштарын ажыглавышаан, боттарының ук ортулукка хоралакчы үлгедиишкиннерин соксатпааннар. Хүрээ-шажын бөлүктери архиепископ Макариосту президент албан-хүлээлгезинден дүжерин негээрин үргүлчүлеп турарлар.

Ынчалза-даа Кипрниң чону Совет Эвилелиниң болгаш социалистиг өске-даа чурттарның депшилгелиг бүгү күштерниң деткимчезинге база эпсеткил каттыштырылгазынга даянып алгаш, иштики болгаш даштыкы-даа реаксылыг идегеттерниң чимзениишкиннерин шиитпирлиг ойтур шаап турарлар. «Макариосту дараазының хуусаазынга катап соңгууру дээрге-ле, Кипрге удур сүлчээ кылып турар идегеттерге база бир өлүмнүг согуг-биле дөмей болур-дур» — деп, Кипрниң аныяктарының чаңгыс-аай демократтыг организациязының декларациязында демдеглээн.

В. ПОЛИКАРПОВ.
(СЭТА).

„ЛУНОХОД-2“-НИҢ АСТРОФОТОМЕТРИ.

«Луноход-2»-ниң солуннарда парлаттынган схемалыг чуруунда өске бүгү дериг-херекселдерниң аразында астрофотометрни кижи эскерип каап болур. ССРЭ-ниң Крымда астрофизиктиг обсерваториязының бөлүк эртемденнери болгаш специалистери академик А. Б. Северныйның удурткулгазы-биле ол херекселди кылганнар. Ооң ажык-дузазының дугайын тайылбырлап бээри-биле СЭТА-ның корреспондентизи М. Туровский академик Андрей Борисовичиден дилээн:

— Астрофотометр колдуунда-ла шил-линза чок электроннуг телескоп чүве — деп, эртемден чугаазын эгелээн. — Ооң-биле спектрниң көстүр болгаш ультрафиолеттиг-даа талаларының делгем черлериниң херелдениишкиннерин шинчилээр.

Ындыг херекселди мооң мурнунда космоска ийи удаа ужудуушкуннарга база ажыглаап турган. Оларны черниң «Космос-51» болгаш «Космос-213» кылымал эдеринчилеринге эптеп тургускан турган. Оларның дузазы-биле черниң атмосферазының үстүнге дүнеки дээрниң херелдениишкиннерин шинчилээш, эртемге чугула түңнелдерни алгылаан чүве болгай.

— Ол херекселди луноходка чүге тургузар деп шиитпирлээн ирги?

— «Космос-51» болгаш «Космос-213» эдеринчилерге ооң-биле кылган шинчилелдерниң түңнелдеринден алгаш көөрге, ол черниң атмосферазының безин үстүнге ажылдаан хирезинде херелдениишкин бодап турганындан хөй болган. Ынчангаш ону ам ажыглап турар.

Чер чоок-кавызында онза хевирниң доозун-довурактыг булуду азы черниң бодунуң соонда дүвүленип чоруур бузу-даа бар боор чадавас. Моон ап көөрге, чогум-на ол доозуннуг дүвүлээшкин херелденип чоруур хевирлиг. Ындыг доозуннаалчак херел черниң агаар делгеминиң тыртышкынындан үнмейн турар деп чүвени ол херекселдерни спутниктерге ажыглап тургаш көрген. Айда ындыг болуушкун чок деп бодаар мен.

Айның чүге сонуургап турарыңар ол дээр болзуңарза, делегейниң астронавтика каттыжыышкынында болгаш дыка хөй астрономнар-даа ай астрономнарга шинчилел кылырынга «таарымчалыг бе» аңаа астрономия обсерваториязын тургузары ажыктыг бе, кандыгыл дээрзиниң дугайында маргылдаа чоруп турар. Ай кырындан чырык хүндүс-даа көөрге сылдыстар дыка тодаргай апаар, ында кандыг-даа шаптыктаашкыннар болгаш хажыдыышкыннар чок деп бодал база турган. Бир эвес ындыг болза, ол дээрге айның кайгамчыктыг таарымчалыг шынары боор-дур.

Ол бүгү шынап-ла ындыг-даа боор болур, ынчалза-даа «айның ол таарымчалыг байдалы» астрономияга кайы хире ажыктыгыл деп чүвени ам-даа тодарадыр апаар. Ол ышкаш ай чоогунда доозун-довурактыг агаар бар бе дээрзи ам-даа билдивмес боор турар. Эң-не бичии дээн метеор хевирлиг кара-чаңгыс чүүл безин хүн «караа» ышкаш ынчаар күштүг херелденип шыдаар чүве болган.

Ынчангаш бистиң ол херекселивис айның кырында бичии-даа болза доозун-довурак чоруп турар бе деп айтырыгга чазыг чок харыыны бээр дээрзинге идегеп олурар кижи мен.

Ооң-биле кады луноходтуң ачызы-биле хүн элээн чоок байдалга турган, зодиакальдыг чырыктың херелдениишкинин эң-не баштай шинчилээр аргалыг болганывыс биске дыка-ла чугула.

Хүннүң даштыкы «өө» дээрге, доозуннаалчак бүдүмелдерден тургустунган деп чүве ам билдингир, ынчалза-даа ол зодиакальдыг чырыкты, тодаргайлаарга, метеорлуг булутту хүнче элээн чоокшулап алган байдал-биле шинчилээр арга мооң мурнунда турбаан. Ам ынчаар шинчилээр арга бар апарганы бо-дур.

Хүн «өө»-биле зодиакальдыг чырыктың аразында тудуш холбаазын тодарадыры — бирги черлениң сорулгаларының бирээзи боор турар.

Амгы үеде ол херексел дээрже дөрт угланган турар. Ынчангаш айның бодунуң өзээн дээскинген чергези-биле дээрниң аңгы-аңгы делгемнерин «көрүп» эртер. Дээрниң дыка солун черлерин — «дээр тиин» болгаш бистиң галактиканың төңген ужунда сылдыстарын болгаш сылдыстар аразының доозун-довурааның байдалын астрофотометрниң «хайгаараары» база улуг сонуургалды болдуруп турар. Ол девискээр талыгыр өртемчейже ханыладарының тускай «хаалгазы» боор турар.

Чырыктың составы кандыгыл, «дээр тии» канчап чырып көстүп турар чүвел дээрзин тодарадыр арга бистиң мурнувуска эң баштай тургустунганы ол-дур. Тодаргайлаарга, чүгаа болза «өртемчейниң көстүр кыдыг-кызыгаарының» дугайында боор турар-дыр ийик.

— А ындыг кыдыг-кызыгаар бар ирги бе ынчаш?

— Ооң көстүр кыдыг-кызыгаары турар ужурлуг. Бир эвес ындыг кыдыг-кызыгаар чок чүве болза, дүнеки дээр дыка кылагар болур ийик. Ынчалза-даа черниң атмосфера-агаары бүгү космостуң берип турарындан барык ийи катап күштүг чырыкты үндүрүп турар. «Өртемчейниң кыдыг-кызыгаары» деп чүнү чугаалап турарыңар ол дизе, космосту айдан шинчилээрде кайы хире ырак хемчээлге «чедеривистиң» дугайын ынча дээривис ол-дур.

Ол херексел чогумчалыг ажылдап турарын хыналда көргүскен. Бистер шинчилел ажылдарының түңнелинден чаа-чаа чүүлдерни илередирибиске бүзүреп турар улус бис — деп академик А. Б. Северный түңнелинде чугаалады.

ЭРТЕМ СУУРУ,
КРЫМ ОБЛАСТЬ.

Дээң-дээңниң өткүдүг дег
Делгем Сибирь эргий ушсун!

БАДЫТКААР БИС

1967 чылда Новосибирск хоорайга болган Чөөн Сибирьниң зона көрүлдезинге бистиң республиканың бот-тывынгыр артистери бирги черни алганын кым-даа уттпаан. Ол көрүлдениң лауреаты болганым меңээ база кажан-даа уттундурбас. Ол-ла чылын Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи деп хүндүлүг атты-даа алдым.

Хөөмейлээр даайларымны дөзээн салым-чолумга эрткен юбилейлиг чыл онзагай өөрүшкүнү шаңнады. Баштай Хабаровск хоорайга, оон Кремльдиң Съездилер ордузундан ак-көк экран — телевидениеден бүгү чурттуң кижилеринге тыва улустуң сыгыт-хөөмейин таныштырар аас-кежиктиг болдум.

Иркутск хоорайга болур зона көрүлдезинге онзагай хевирниң жанры—каргыраа, сыгыт, хөөмей чаңгыланыр. Хөй кижи хомус база игилге үдеп турда, бөлүк оолдар хөөмей, каргырааны күүседири солун болур ужурлуг. Ол ышкаш мен база аныяк сыгытчы—Сергей Куулар (Өвүр) сыгыттың аңгы-аңгы хевирлерин күүседир бис. Мен колдуунда-ла борбаңнадыр болгаш бодумнуң тыпканым дамырактар дээр (дамырак сугнуң тааланчыг үнү ышкаш) хевирлерни игилге үдевишаан, күүседир апаар мен. Сыгыттың өске хевирлери С. Кууларга онаажып турар. Ол —өзүп олурар талантылыг сыгытчы.

Зона көрүлдезинге киржири дээрге, чүгле аас-кежик эвес, бодунуң чонунуң уран талантызының отчёдун бээр, улуг харысалга деп бодаар мен. Бо чорук эң ылаңгыя сыгытчылар, хөөмейжилерге улуг харысалгалыг. Чүге дээрге өске республикаларда, областарда ындыг жанр чок болгай. Ынчанганда чонга ооң онзагай таалалдыын чедирер ужурлуг бис. Бистиң республиканың мурнундан зона көрүлдезинче аъттанып турар 150 артистер чонувустуң идегелин чедиишкиннер-биле бадыткаар дээш кызар бис.

К-С. АК-ООЛ,
Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи.

САДАК ТУРЖУК САЯН АЖЫР

Көдээниң — бот-тывынгыр уран чүүлүнүң республика көрүлдезинге киржир дээш, ыраккы Мөңгүн-Тайга районундан Саадак артын ажыр ужуп олурганывысты бөгүн сактып тур мен. Эрткен чылдың ноябрь айда болган ол көрүлдеге бистиң коллектививис шыырак белеткелдиин көргүскеш, Каа-Хем районну-биле бирги черни үлешкен.

Республика көрүлдезинге шилиттинген чүс ажыг бот-тывынгыр артистерни зона көрүлдезинге киржир концертти белеткээри-биле Кызылга эккелген. Бистиң райондан база элээн кижи келдивис. Иркутск хоорайга болур зона көрүлдезинге киржир аас-кежиктиг болганымга чоргаарланып турар мен. Ам бодум дугайында каш сөстен чугаалаайн.

Кызылдың көдээ ажыл-агый техникумун дооскан, мал эмчизи тускай эртемниг, төрээн колхозум—«Малчында» ажылдап турар мен. Техникумга тургаш-ла концерттерге киржип турдум. Ындыг-ла онза мактапынкы дег талантым чок. Эрткен көрүлдеде жюри мени эң эки чоон, бас үнүг деп үнелээн дээрзин бо концерттиң белеткелинге келгеш дыңнадым. Ол талазы-биле тускай эртемниг кижилер үнелеп, деткип турда ам канчаар, күзелдиним-биле белеткенип келдим. Тускай мергежилдиг кижилер-биле ажылдаарга магалыг-дыр. Эвээш хуусаада безин ыраажы кижиге ажыктыг хөй чүүлдү билип алдым.

Зона көрүлдезиниң концертинде хөйнүң ырларында болгаш оолдар ансамблиниң «Арбай-хоор» деп ырынга киржир мен. Төрээн Тывамның уран чүүлчү ат-алдарын камгалаары — меңээ өөрүнчүг-дүр.

И. САРЫГ-ООЛ.

Бөгүн Чөөн Сибирьниң бот-тывынгыр талантылыгларының Иркутск хоорайга болур зона көрүлдезинге аныяк Тываның уран чүүл талазы-биле ат-алдарын камгалап, бистиң республикавыстың шилиттинген 150 бот-тывынгыр артистери аъттаныптарлар. Оларның солун программалыг концертинде аңгы-аңгы районнардан келген оолдар, кыстар киржип турарлар. Бистиң артистеривис чоруурунуң мурнунда найысылал Кызылдың чонунга боттарының концертин көргүскен болгаш чон улуу-биле сонуургаан.

Концерт А. Чыргал-оолдуң А. Русскийниң сөзүнге бижээн «Революция күштү берген» деп хөйнүң ыры-биле эгелээр. Ук концертте оолдар, уругларның ыры, сыгыт-хөөмейниң, танцының болгаш хомусчуларның ансамбльдери бар. Ол ышкаш концерттиң түңнел кезээнде. «Тандым турда», «Бистиң Тыва» деп хөйнүң ырлары болгаш ССРЭ-ниң 50 чылынга тураскааткан ыры, танцылыг композиция кирип турар. Улусчу хөгжүм херекселдериниң хөй кижи составтыг оркестри концертти үдеп турар болгаш «Алдан-маадырлар» деп симфониядан үзүндүнү база классиктиг чогаалдарны ойнап турары онзагай.

Бистиң республикада көдээниң бот-тывынгыр уран чүүлүнүң хөгжүлдезин зона көрүлдезинче бистиң аъткарган артистеривис бүзүредирлер.

ЧУРУКТА: «Чайлагда байырлал» деп танцы.

СЕТКИЛДИҢ ТААЛАЛЫ

Мөңгүн чүгел-биле мөңгүн чуларны ханада катташтыр азып каан. Оларның артында кызыл сөөскен кымчының баа шалага дээр тыгай берген тур. Оон чанында — хыныг бижек. База-ла мөңгүн. Ында кургадып каан өгдешки биле дилги кежи бөрт. Бажыңның ээзиниң чоруктээ чаа келгени илдең: соңга дужунда аът—ак шан.

Алдачы, Муна, Далчың, Эрзин-Тестиң сураглыг ус дарганнарын сактып ор мен. Алдачының соккан бижээн-даа, Далчыңның кылган чүгенин-даа эдилеп чордум. А Муна чеден хар ажа бергеш безин демир-дестен чарылбаан. Албан-ажыл аайы-биле сургакчылап чорааш оларның арттырып каан эт-севинге аалдарга бо-ла таварышкылаан, чамдызын таныш-даа каар мен. А кырганнар мырыңай эндевестер: «Далчыңның шоочазы-ла-дыр бо. Дыка-ла ус чораан кижи ийин хөөкүй» азы «Ой эжен! Бо дарыгаының чаражын. Мунаның ажылы-дыр аа бо?» сут дижир. Чугаа оон хөрлээлезе-хөрлээлезе, аптара-хааржак, хоо-домбу, идик-хеп кылып чораан сураглыг ус-шевер кижилерниң ажыл-ижинче, амыдырал-чуртталгазынче болгаш дөргүл-төрелдеринче дамчып чоруп каар.

Бир-ле катап албан-херек ужуруунда Эрзинге чорааш, «Коммунизмче орук» колхозта мал эмчизи Юрий Болааның бажыңынга келдим. Ынчан ажыл-иш болгаш амыдырал-чуртталга, кады өөренип чорааныывысты-даа хөөрештивис. Ынчап ора, үлгүүр кырынга турган даш тевени чарашсынгаш, ону ооң кайын алганын айтырдым. Кызылдан дээр-ле ыйнаан бо диген бодалым частына берген. Кижим кезек када боданып ора: «Каям, дуңмам Зой, биске ап берем ону» дидир.

Езулуг-ла теве чүзүнү ышкаш, кызыл-хүрең даштан бүткен дүрзүнү бирде ырадыр, бирде чоокшуладыр аңдара-дүңдере тудуп, магадап ор мен. Бууралар сүргүн үезинде таваржы бергенде, шынап-ла мындыг боор түве-ле болгай. Оларны кижи чарбас болза олуржүп-даа болур. Ол үеде оларның дошкун болгаш каржы апаарының дугайында янзы-бүрү чугаалар-ла хөй. Кирген бурааның иштин тыртынга бээр, чараазы шуураш чогдуруңга, мөгеннеринге чышпына дона бээр. Дижинин сыылаары, хөрзэниң көргүрээри болгаш хевири безин коргунчуг. Бууралардың ындыг чапы демги дашта сиңген болду.

— Онза-ла кылган-дыр. А өртээ каш-тыр?— деп, айтырдым. Юра аянга шайны кутпушаан, тавaар харылады:— Бодумнуң ынчап турганым олдур ийин.

Арның толтап көөрүмге, баштактанмайн орары-ла ылап. Эштиң ындыг салым-чаяанының мынчага чедир билбейн чорааныымга, харын, эпчоксунуп-даа. Тура халып баргаш, байыр чедирип бээлдээр-даа, өске кижи кылган деп маргыжар-даа аайын тыппайн, ыдым чиде берген алаң кайгап ор мен. Мээң оомну билип кааны-ла ол боор, ам-на чүвениң ужурун тайылбырлап эгеледи.

— Энир чылын Биригаат (төрели чүве-дир) даш чонар херекселин бистиңге шыгжадып каан. Оон-биле шенеп турган «буураларым»-дыр. Ынчан кылган беш ажылымның дөртүн Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейи садып алган. А моңу, сагыжымга ам-даа четпес боорга, холуп каапканым ол-дур ийин.

Бо черле шын чоор бе бо деп бодааш «ынчаарга моону меңээ бериптериң бе» дидим. Демгим дүште-даа чок «Ону айтыргаш чоор сен, анаа ап алдан» деп, мындыг. Чарашсынган «буураларымның» холуттунганынга ам-на бүзүредим.

— Киргин үезинде бурааның караа чидиг, харын-даа соок болур ужурлуг. А мында ындыг эвес. Оон ынай аастаи шуураан көвүкгү, мөгеннеринде дошту канчаар кылыр аайын тыппадым. Буураларның сегиржип алган хевири база таарымча чок, эргеленчип турганзыг. Толтап көрден сен. Тойбу-Хаа, Черзи, Байынды сугларның ажылдары мындыг эвес-ле болгай. Дириг амытаннарның арын-шырайы, хевир-дүрзүзү, аажы-чаңы кандыг-бир болуушкун-биле холбашкан, ону илереткен турар ужурлуг, — сут-сут дигилээш, кижим меңээ аас-даа ажыттырбады. Оон чугаазындан дыка-ла ажыктыг чүүлдерни билип алдым.

Республиканың улус ажылагыйларының бирээзинде кол мал эмчизи болуп ажылдап чоруур, үжен хар безин четпээн тускай эртемниг кижиниң талантызын ынчан магададым. Оон чаңгыс-ла ай иштинде кылган баштайгы ажылы аныяк оолдуң куш-ажылга хандыкшылын, уран чүүлге ынакшылын болгаш салымнын көргүзүп шыдапкан! Ынчалза-даа ол херээн оон уламчылап шыдавайн турары хомуданчыг. Чүге дээрге, ооң даш чонар херексели чок. Биригаат шыгжадып каан херекселин шагда-ла аппарган. «Херексел-ле тып алыр болзумза, дашты Бай-Тайгадан, хөй-хөй километрни эртип чорааш эккеп алыр мен» деп ол чугаалап орар.

Мөңгүн-Тайганың школачыларындан эгелээш, Тес-Хемниң Ак-Эрикте чылгычы Луду Таяйга чедир даш чонар херексел дилээн улуска каш-даа катап таварыштым. «Үргүлчүле чер кезип чоруур кижи оода-ла каң баштыг маскадан тып берип көр» дижири-даа бар. Ындыг кижилер ийи-чангыс эвес болганда, ону кайын, кандыг арга-биле тып алырының дугайында сүмени Тываның Чурукчулар эвилелиниң баштаар чери солун дамчыттыр бээр дээрзинге идегедим.

Аякта сүт-биле хураган чемгерип турар, торгу тонуг аныяк кыс. Оон чырык арнында чаш төлдү чаптаан сеткили илдең. Чуртталганың каазын, амыдыралдың төнчү чогун болгаш найыралды Юрий Болааның «Сакманщик кыс» деп ажылында тода көргүскен. Алдан-Маадыр аттыг музейде делгеттинген дөрт ажылдың бирээзи ол. Көдээниң тускай эртемниг аныяк кижизиниң баштайгы ажылы чоннуң сеткилин тааладып турары өөрүнчүг.

Ч. КАРА-КУСКЕ.

АППЕНДИЦИТ—СӨГУР-ШӨЙҮНДҮ

Эмчиниң сүмези

Кижи иштиниң оң талакы кезээнде чыдып турар шыйлашкын хевирлиг 7-ден 14 см дурттуг безерек шөйүндүжүгеш чем хайылдырылгазынга кандыг-даа дузазы чок болуп турар. Ол шөйүндүжүгештиң хуулуп аарыырын —согур-шөйүндү (аппендицит) дээр.

Аппендицит — эң нептеренгей аарыг. Оон бүгү назынның кижилери—бичии уруглардан эгелээш кырганнарга чедир аарып болур. 5 хар чедир назылыг уругларга болгаш 60 хар ашкан кырганнарга ол ховар таваржыр. Ынчалза-даа таварышканда аар эртер.

Шөйүндүлер иштиниң бар чүүлдери демги безерек шөйүндүжүгешке кээп турнуга бээрге, аппендицит аарыы тыптып келир. Шөйүндүлерден келген янзы-бүрү бактериялар безерек шөйүндүжүгешке дүрген доктаар. Олар орта дүргени-биле өзүп, көвүдеп тургаш хуулдуруушкунну болдурар. Аппендициттиң хуулуушкуну чамдыкта өске аарыгларның дайлымы-биле база тыптыр. Ангина азы грипптен аараан соонда аппендицит ириңнелип, илчирей бергилээн болгулаар.

Аппендициттиң дегдириишкини болганда безерек шөйүндүжүгешке хан эргилдези өскерлир, ынчан ооң ханалары өлүгленип бээр. Ол үеде кончуг айыылдыг, чүге дээрге, ол ириңнелип илчирей берген шөйүндүжүгеш чарлы бергеш, ижинниң өске шөйүндүлеринге айыылды таваарштырып болур.

Ынчангаш эмчи кижи аарыг кижиге безиишкинни кылыр дээр болза, аңаа дүрген-не чөпшээрешкени дээре. Кезер эмчи ынчан организмге кандыг-даа ажыы чок, шыйлашкын хевирлиг безерек шөйүндүжүгешти кезип октаптар.

Аппендициттиң демдектери кандыг болурул?

Ол колдуунда ижин дүргаар хенертен болган чидиг аарыышкыннардан эгелээр, чоорту ол аарыышкын хөрек төжүнүң адаанга баар, оон соонда сөөлзүреди (3-тен 5 шак эрткенде) ижинниң оң талакы кезээнге келир, азы шыйлашкын хевирлиг безерек шөйүндүжүгештиң чыдар чери хөлчок аарып эгелээр. Аарыышкын баштай кошкак тургаш, чоорту улгадыр. А кажан безерек шөйүндүжүгеш ижин хөзунга мөндүйүп келирге, аарыг улам дыңзыыр. Ылаңгыя ижинниң оң талакы кезээнге аарыыры күштелип келген таварылгада ону аарыг кижи холу-биле суйбааш билип ап болур.

Согур-шөйүндүнүң лагыннап кирип турар демдектери болза, баштайгы шактарда кузар, а чамдыкта катап-катап кустура бээр, бир эвес дегдириишкин ижинге эгелей берген болза, кузуушкун үзүктел чок болуп, харын-даа өт дег сарыг ажыг чүве кустурар апаар. Ол дээрге аарыг кижиниң бергедээн байдалын херечилеп турары ол болур.

Согур-шөйүндүден аараан кижиниң эъдиниң изии шоолуг улгатпас—38 градус чедер. Чамдык таварылгада (ылаңгыя кырганнарга) согур-шөйүндүнүң аар хевирлеринге безин эът изии кадык кижиниң-биле демей болгулаар. А бичии уругларга согур-шөйүндү аарыы баштай кирип турда, көңгүс өске хевирлиг болур, эъдиниң изии улгадыр, судалы ынчан дүргедээр. Согур-шөйүндү аарыы кирип турар үеде аарыг кижи куду олуртпастай бээр, а чамдыкта харын-даа куду олуртуп туруп бээр. Ынчангаш чамдык таварылгаларда аарыг кижи боду-даа, ооң чоок кижилери-даа ону ижин-шөйүндү «бокталган-дыр» азы чемден «хораннанган-дыр» дээш аарыг кижиге доолгадыр эмнери берип, клизманы салып турар. Бо чорук аарыг кижиге улуг хораны чедирип болур.

Эмчи келириниң мурнунда аарыг кижиге баштайгы дузаны көргүзүп тура, кончуг хынамчалыг болуру чугула. Бир-ле дугаарында кажан аарыг дегдирип аарый берген таварылгада аараан кижини орнунга чыттырар херек. Бир эвес ол куспайн турар болза, аңаа шайны азы чигирлиг сугну ижиртип болур. Кандыг-даа таварылгада аарыг кижиге доолгадыр эмнерин — кастор үзүн, доолгадыр ажыг дусту, өске-даа аарыг кошкадыр чүүлдерни (ревень, крушина, пурген болгаш өске-даа) берип болбас. Доолгадыр эмнер, ылаңгыя кастор үзү шөйүндүге баргаш күштүг шимчээшкинни болдуруп, аппендициттиң хуулган черлерин улам күштелдирип, аарыышкынны чидиглендирер, согур-шөйүндү чарлы берип болур.

Ол ышкаш клизма ажыглаарын, ижинге грелка салырын болдурбас херек. Эмчиниң чөпшээрели чок черге аарыг намдадыр эмнерни: опий, морфин, пантопон, кодеин, атропин оларны аарыг кижиге берип болбас.

Чамдык таварылгада согур-шөйүндү аарыы намдай берип болур, аарыг кижиниң эъдиниң изии, судалының согуу анаа апаар, ынчан кижи бодун каң-кадык апарган-дыр мен деп бодаар. Ол шын эвес. Оон ынай аарыгның кижиге канчаар эртерин кижи баш удур билип ап шыдавас.

Бистиң чуртувуста согур-шөйүндүден аар аараан кижилерниң өлүр чоруу 0.01 хуу чедир кызырылган. Ол чүл дээрге, бисте халас болгаш бедик деңнелдиг эмчи дузазын кижи бүрүзүнге көргүзүп турарының херечизи-дир. Совет Эвилелиниң хамаатызы бүгүдези бодунуң күзелин ёзугаар чогуур үезинде эмчиге шинчидип, аарыын тодараттырып ап турар. Бир эвес херек апарза, ону чыттырар, аңаа шын чемненилгени, эки ажаап-тежээшкинни кылып, бедик деңнелдиг эмчи дузазын көргүзер. Ынчангаш согур-шөйүндү (аппендицит) бистиң чуртувуста чиги-биле эмнеп болур аарыг болуп турар. Чүгле аарыг кижи боду азы ооң чоок кижилери мында айыткан хемчеглерни хынамчалыг чорудуп, өй-шаанда эмчиден дузаны алган турары күзенчиг.

К. ОРУС-ООЛ,
кезер эмчи.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ЯНВАРЬ 23-ТЕ
КЫЗЫЛДАН

19.30— Телемедээлер. 19.15— **«Бахчисарай фонтаны».** Документалдыг фильм. 19.25— **«Шалыпчы куш-ажылды — беш чылга».** Дамчыдылга. 19.25 — **«Абдумуратовтарның ажыл-ижи».** Документалдыг фильм. 20.05— Телемедээлер. 20.20— Чарлалдар, реклама. 20.25—**«Бистиң аалчывыс — Хакасияның телестудиязының аныяктарга программазы».** 20.55—**«Меңээ бүзүреп көрүңер, кижилер».** Уран-чечен фильм. 22.45—23.00—**«Хүлер аъттыг».** Телефильм.

АГААР

Бөгүн республикада булуттаар, барыын-соңгу районнарга бичии хар чаар. Агаарның температуразы даглыг черлерге 17—21, өскелеринге 21—25 градус соок болур.

Кызылга булуттаар, чагбас. Агаарның температуразы 23—25 градус соок.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

ЯНВАРЬ 23-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: **«Өгбелерниң чажыды»** 10.30, 12.30, 16.30, 18.30, 21.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Филателистиң өлгени»** 15.00, 18.40, **«Чырык хүн адаанда кижилер»** 16.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Пеппи Таяк-Туканың чуртунда»** 15.25, **«Прокурорнуң оглу»** (1-ги, 2-ги кезектери) 17.10, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Доозазын дуюлдурупкан»** 10.30, **«Мындада даң хаяалары ыржым»** (1-ги, 2-ги кезектери) 12.40, 16.25, 19.40 шактарда.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 10 ЧЫЛЫ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: **«Чүрээмге чоок кижи»** 18.00, 20.00 шактарда.

«КОМПЛЕКСИЛИГ ЭКСПЕДИЦИЯНЫҢ КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: **«Арга-арыг балладазы»** 18.30, 20.30 шактарда.

ОЛАР ТАНЯ САВИЧЕВАГА КЕЛГЕННЕР

Горький областың Шатково районунуң аныяк оолдар, кыстары январь 18-те — Ленинградтың бүзээлээшкининиң буза шапканындан бээр 30 чыл болганының хүнүнде Таня Савичеваның хөөрүнге дыка хөй дириг чечектерни боодал-боодалы-биле эккеп салганнар. Ол хүн бичии уругта тураскаалдың чанынга аныяктарның митингизи болган. Аңаа чүве чугаалаан кижилер ооң бүзээлээшкин үезинде бижээни демдеглелиниң — гитлержи араатаннарны буруудадып, кижи төрелгетенге дыңнаткан чүүлүнүң дугайын сеткилиниң ханызындан чугаалап турганнар. Сергей Смирновтуң «Чүрек болгаш демдеглел» деп шүлүглелиниң одуруглары митингиге чаңгыланган:

Бистиң-биле сээң аравыста
Бүгү төөгү узамдыгып бар чору.

Бүгү делегей мурнун орта
Берге салым-хуунну чугаалап бер, Таня Савичева—деп, ында чугаалап турар.

Ленинград чурттуг 11 харлыг уруг Таня Савичеваның ады болгаш ооң бижип турган демдеглелдери бүгү делегейге сураглаан. Ооң хөй кижилиг өг-бүлези — кырган авазы, авазы, угбалары... бүзээлеткен Ленинградка аш-чуттан канчаар өлүп, кырылганының дугайын Савичевтерниң эң хеймер уруу—Таня демдеглелдеринге бижип турган болгай. Ооң эң сөөлгү одуругларында мынча деп бижээн: «Савичевтер шупту өлгүлеп калган, чүгле Таня кара чааскаан артым». Ам ол демдеглел бижик Ленинградтың күрүне музейинде чыдар.

Таняның чогум канчап барганын, ооң салым-чолу чүү болганын үр үе дургузунда кым-даа билбес турган. Ону 1942 чылдың чайынында уруглар бажыңындан Горький областың Шатково районунче аппарганы билдингир турган. Шатково школазының кызымаккай истекчилериниң баштыкы О. П. Верейнага баштаткан дилээшкининиң ачызында Таня эмнелге черинге аш-чуттуң уржуундан мөчээнин билип алыр аргалыг болган.

Таня Савичеваның хөөрүнде тураскаал — обелискини тургускан. Ында Таняның овур-хевирин демирден шуткуп кылган болгаш ооң демдеглелинден алган сөстерни бижээн. Тураскаалдың пыштыг бажында кызыл сылдыс бар.

Горький областың Шатково, Арзамас болгаш өске-даа районнарының пионерлери болгаш школачылары ол тураскаалга бо-ла чедип кээрлер. Аңаа аныяк оолдар, кыстарны комсомолга хүлээп ап, пионерлерге кызыл галстуктарны баглап берип турар. Чоокта чаа ооң тураскаалының чанынга интернационалчы клубтарның Бүгү-эвилел фестивалының киржикчилери, дыка хөй эвилел болгаш автономнуг республикаларның аныяктарының төлээлекчилери база чорааннар.

Ленинградтың алдарлыг пионери Таняның төрүттүнген хүнү — январь 23 бөгүн ооң хөөрүнүң чанынга аныяктарның кажыдал митингизи болур.

ДЫШТАНЫП ОЛУРА НОМЧУҢАР

П. КЛОДТУҢ АЪТТАРЫНЫҢ САЛЫМЫ

Нева проспектизинде көвүрүглерниң каастап-шимээн сураглыг аъттар композициялары... дайынчы шаңналдарны алган. Оларның бирээзиниң гранит дөжээнде мынча деп бижип каан: «Бо болза 1941—44 чылдарда фашистерниң Ленинградче боолаан 148.476 үгер-боо октарының бирээзиниң изи-дир».

Уран чүүлдүң классиктиг овур-хевирлерин дыка үнелеп билир ленинградчылар «алдарлыг шуткукчу Петр Клодтуң кылганы ол тураскаал тоожузунга» ындыг бижикти кылганы аъттарның ёзулуг солдаттар ышкаш дайынчы салым-хуузунуң тайылбырлалы деп билип турарлар. Бүзээлээшкин чылдарында Нева проспектизинге кээп дүшкүлээн хөй-хөй үгер-боо октарының бирээзи — ол снаряд ийи бут кырынга туруп, шуражып турар хүлер аъттарны туткан атлантыларны өлүрер сорулгалыг турган. Ынчалза-даа атлантылар-даа, аъттар-даа дириг арткан.

Ленинградчылар гитлержи дивизиялар хоорайны шуут бүзээлепкен турган үе—1941 чылдың күзүнүн ыяк билир. Аъттарны ынчан туруштарындан дүжүргеш, Пионерлер ордузунуң садының иштинде оңгарларга чажырып каан. А 1945 чылда, совет снарядтар Берлинниң кудумчуларынга болгаш шөлдеринге диңмиттелип турар өйде, хүлер аъттар Нева проспектизинге база катап, чоргаар байырлалдыг-биле ээп чедип келген.

900 хонук дургузунда араатанзыг бүзээлээшкинге таваржып келген ленинградчыларга ол болуушкун кандыг-даа календарьда көрдүнмээн байырлал болган. Сөөлгү тураскаалды бузук-чарык туружунга тургузуптарга Аничков көвүрүүнүң кырынга байырлал чайгаар-ла эгелээн. Аас-кежиктиг кижилер ыглажып, караның чажы дамдылап тургулаан. Аъттарны аңаа тургускан ажылчыннарны халып кээп куспактап, хол-биле өрү октагылап туруп бергеннер. Ол дээрге, тайбың үениң эгелээшкининиң байырлалы болган.

П. БУЛУШЕВ,
СЭТА-ның корр.
ЛЕНИНГРАД.

ЯНВАРЬДА ДИҢМИРЭЭШКИН

Москваның соңгу кеззэнин — Останкинонуң чуртакчылары эрткен неделяда часкы диңмирээшкинни дыңнаар ужурга таварышканнар.

Дүне када дээр кызаңнаан соонда, хар кодан-майыктап эгелээш, бажын-балгат, телевизияның 533 метр бедик суурганы кезүлбестей берген. Дувулуг хаттың кужу секундада 20 метр чедип турган.

Москвага таңгыс-ла дүн дургузунда чагган хар бо кыштың дургузунда дүшкен хардан хөй болган. Арктикадан соок, Атлантикадан чылыг хаттарның ускулешкениңден дээр кызаңайнып, харлыг дүвү болган-дыр деп агаар шинчээчилери тайылбырлап турарлар.

В. ЕГОРОВ,
СЭТА-ның корр.
МОСКВА.

ЭЛИКТЕР-ДИР, КАМГАЛАҢАР!

Киргизияның арга-арыының дириг амытаннарының телээлекчилери болур эликтерни бо кыжын онза камгалалга алыр ужурга таварышкан. Таластың кадыр-берт черлеринге январь айда дыка улуг хар дүшкениңден эликтерниң аъштаныш-чемненир черлеринче эртер кокпалары хөмдүне берген. Ол черниң кижилери айылга таварышкан амытаннары камгалаар деп шиитпирлээн. Ынчангаш аңчыларның ук черде ниитилелиниң кежигүннери боо-моңгузун хаптап, азып кааш, арга-даш иштинде, кадыр-берт дагларда аң кокпаларының чүм харын аштап, чүүл-бүрү чемнерни, сигенни, дусту чедирген.

А. КОМАРОВ,
СЭТА-ның корр.
ФРУНЗЕ.

ЧАЗЫЙ ХЫРЫН БАШКА ХАЛДААР

Дош адаандан балыктаарынга ынак пенсионер Т. К. Бандуков сыырткыыжын сугдан ушта соп келгеш, хары угда ийи улуг шорган туттунганын көрүп кааш, пат-ла магадаан чери бар. Баштай туттуна берген бир килограмм хире деңзилиг балыкты ушта соп алыр дээш аккел чоруур аразында, ону база бир беш килограмм ажыг деңзилиг шортан сыырыптарын бодаан. Трофим Кузьмич ол ийи балыкты хараалчадан уштуп эккелгенде безин улуг балык бичиизин ызырбышаан, салбайн чыткан.

А. КУЗНЕЦОВ,
СЭТА-ның корр.
ВОЛЬСК,
Саратов область.

ЛОТЕРЕЯГА 120 АВТОМАШИНАНЫ ОЙНААР

Бо чылдың январь 26-да Челябинск хоорайга 1973 чылдың акша-бараан лотереязының бирги үндүрүүнүң ойнаашкынының тиражы болур. Тиражка «Москвич-412» болгаш «Запорожец» деп маркалыг 120 автомашина, янзы-бүрү маркалыг 300 мотоцикл, 2400 соодукчу, 300 телевизор, фабрикага аргаан 1200 хевис, хөй-хөй радиоприемник, фотоаппарат, чөөктен кылган аржыыл болгаш өске-даа өртектиг ойнаашкыннар бар. 1-ден 500 рубль чедир акша ойнаашкыны база бар.

Ажылчы чоннарның күзээнин ёзугаар 1973 чылдың лотереязынга 1972 чылдынга деңнээрге 1008800 хөй херекселдер болгаш акша ойнаашкыннын көвүдеткен.

Лотерея билеттерин садып алыңар!

Ойнаашкын тиражынга киржиңер!

Ажаалга кассаларының эргелели.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ
Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, пропаганда килдизиниң 23-54, харысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-51, көдээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлегүр килдизиниң 22-64, чагаа килдизиниң 41-27, информация база совет тургузуу килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75. Телефонче долгаар.
Солун неделяда 6 катап үнер
Пар ама 2. Тираж 15453. Чагыг № 58.
Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер чериниң республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1). ТС 00322